

YAYIMLAR ÜZERİNDE

Macaristan turkologyası
1939 - 1946.

1939 - 1946 yılları içinde Macaristan turkologyası aşağıdaki müstakil eserleri vermiştir :

1. Attila es hunjai [Attila ve Hunları]. Derliyen: Gy. Nemeth (Budapest, 1940. Magyar Szemle Tarsasag). Bu eserdeki bahisler: L. Ligeti, Attila hunjainak eredete [Attila Hunlarının menşei]; Ligeti, Az azsiai hunok [Asya Hunları]; P. Vaczay, A hunok Europaban [Avrupa'da Hunlar]; S. Eckhardt, Attila a mondaban [Efsanede Attila]; Nemeth, A hunok nyelve [Hunların dili]; N. Fetichev, A hunok regeszeti emlekei [Hunların arkeologya yadigârları]; Nemeth, Hunok es magyarok [Hunlar ve Macarlar].

2. L. Fekete, Budapest a török-korban [Türk devrinde Budapeşte]. (Budapest, 1944. Kiralyi Magyar Egyetemi Nyomda.) Bu eser bir tarihî girişle başlamakta ve bilhassa Türk kaynaklarına dayanarak Budin'i topografya bakımından, bir de kale olarak tetkik ettikten sonra, kale muhafızları, içindeki halkı ve bunların dinleri, Budin'in idaresi, iktisadi hayatı, müslümanlık, fikir, aile ve cemiyet hayatlarıyla meşgul olmaktadır. Eserin ilâvesi sanatlara tahsis edilmiştir. Bu kısımdaki bahisler : 1. Genthon, Török müemlekek [Türk sanat yadigârları]; M. Baranyne Oberschall, Iparmüvesseg [Sınai sanatlar]; S. Gardy, Agyagmüvesseg [Çömlekçilik sanatı],

3. T. Halasi Kun, La langue des Kiptchaks d'apres un manuserit arabe d'Istanbul. (Budapest, 1942. Societe Körösi Csoma.) Partie II, reproduction photographique.

Aslında turkologya eseri olmamakla beraber, medeniyet tarihiyle ilgisinden dolayı G. Paltota'nın Oszman-török elemek a magyar himzeaben [Macar nakışın-

da Osmanlı - Türk unsurları] adlı büyük eserini de zikrediyoruz (Budapest, 1940. Magyar Törteneti Muzeum).

Gy. Györffy'nin Besenyök es magyarok [Peçeneklerle Macarlar] başlıklı araştırması (Budapest, 1940) Körösi Csoma-Archivum'dan bir ayrı basım ise de, hacimli olduğundan onu da buraya alıyoruz.

Bu devre içinde Macaristan turkologyasının belli başlı dergilerinden Körösi Csoma-Archivum'un üç büyük cüz'ü, Nyelvtudományi Közlemenyek'in [Lisaniyat Haberleri'nin] iki büyük cüz'ü ile Magyar Nyelv'in [Macar Dili'nin] altı cildi çıkmıştır.

Körösi Csoma-Archivum'da (kısaltması • KCsA) aşağıdaki makaleler yayınlanmıştır:

1939: D. Sinor, A közepasziai török buddhizmusrol [On Turkish Buddhism in Central Asia]; Györffy, Besenyök es magyarok [Peçeneklerle Macarlar]; S. Telgedi, -Un emprunt sogdien en turc; L. Fekete, L'edition des chartes turques et ses problemes; J. Nemeth, Zur Kenntnis des Geseblossenen e im Türkischen.

1940: F. Laszlo, Akagan es családja [Kağan ve ailesi]¹; A. Z. V. Togan, Völkerschaften des Chazarenreiches im neunten Jahrhundert; T. Halasi Kun, Die mameluk-kiptsehakisehen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul; A. v. Gabain, Die Natur des Prädikats in den Türkssprachen; J. Nemeth. Die Volksnamen *gaman* und *qün*.

1941: J. Deny, Le gerondif en (y)it'in; H. Eren, Beiträge zur türkischen Wortforschung; J. Eckmann, Die türkische Mundart von Warna.

Nyelvtudományi Közlemenyek'te (kısaltması : NyK) aşağıdaki makaleler vardır :

¹ Bu yazının Türkçe hulâsası Türk Hukuk Tarihi Dergisi'nin I. cildinde çıkmıştır (37-50). Red,

L. R a a o n y i, Török adatok a Magyar Etymologiai Szotarhoz [Macar Etimologia Sözlüğü için Türkçe tanıklar]; L. L i g e t i, *A kinai-atirasos barbar nyelvi glosszak kerdese* [Çin yazısiyle yazılmış barbar glossaları meselesi]; H. E r e n, *A török maganhangzovaltakozastok* [Türkçede vocalis tenavüpleri].

Magyar Nyelv (kısaltması: MNy) Türkçeden gelen birçok Macarca kelimenin tahlilini vermiştir. Bilhassa H. E r e n'in kısmen yurt kurmadan önceki, kısmen daha sonraki Türkçe ödünç kelimeler hakkında birçok yazısını yayınlamıştır. Ondan başka L. L i g e t i, T. H a l a s i K u n, J. M e i c h, L. R a s o n y i, L. S z a l a y ve Gy. N e m e t h'in yazılarını zikredebiliriz. 1944-e ait cildinde K. C z e g l e d y Bulgar Türklerinin *Yltavar* ünvanını izah etmiştir. Aynı ciltte Gy. N e m e t h Sekel oyma yazısının yeni bulunan bir yadigârını tanıtmaktadır.

Bibliotheca Orientalis Hungarica'nın (Körösi Csoma-Tarsasag) henüz yayınlanmamış V. cildi ' ayrı basımlarından T. H a l a s i K u n'un Monuments de la langue tatare de Kazan (Budapest, 1942) başlıklı araştırmasını zikretmek lâzımdır.

Gy. Nemeth

Martti Râsanen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*. Studia Orientalia XV. Helsinki, 249 s.

Prof. Martti Râsanen, son olarak, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* adı altında güzel bir eser daha neşretti. Yeni ve mühim tanıkları ihtiva eden bu eserin neşri, Türk dilleriyle uğraşanlar için pek şayan-ı memnuniyettir.

Râsanen, Türk-Çeremis münasebetleri hakkında derin araştırmalar yapmış (*Die tschutvassischen Lehnwörter im Tschere-missischen*: Memoires de la Societe Finno-Ougrienne XLVIII, XVI + 276 s.; *Die tatarischen Lehnwörter im Tschere-missischen*: a. y. L, 99 s.; *Obet einige Benennungen des sciuras striatus*: Körösi Csoma-Archivum I, 411; *Türkische Lehnwörter in den*

permischen Sprachen und im Tschere-missischen: Finnisch - ugrische Forschungen XXIII, 103-107; *Neue tscheremissische und tschumassische Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben*: a. y. XXIV, 45-54; *Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-Völker*: a. y. XXVI, 125-143; *Tschere-missische u. a. Etymologien*: Memoires LXVI, 360-364; *Tscher. jamdar «klar; Flasche» und etwas von der Geschichte des Glases and des Bernsteins*: Nyelvtudományi Közlemenyek L, 386-389), ayrıca, Türk dillerine ait türlü yazılar da yazmıştır (*Beiträge zur Frage der türkischen Vokalharmonie*: Journal de la Societe Finno-Ougrienne XLV, 3: 1-10; *Aus der türkischen Formenlehre*: a. y. L, 7: 1-10; *Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen*: Finnisch-ugrische Forschungen XXIV, 246-255; *Sprachliche Miscellen*: Ungarische Jahrbücher XIX, 99-103; *Hochzeitsgebrauche der Mischar-Tataren*: Studia Orientalia XI, 2: 1-7; *Eine Sammlung von mânî-Liedern aus Anatolien*: Journal de la Societe Finno-Ougrienne XLI, 2: 1-60; *Chansons populaires turque du nord-est de l'Anatolie*: Studia Orientalia IV, 2: 1-51; *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien*: a. y. V, 2: 1-151; VI, 2: 1-106; VIII, 2: 1-130).

Bu araştırmalar sayesinde Rasänen'in Türk dilleri hakkında bol ve sağlam bilgilere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Modern fonetik ilminin bütün inceliklerine vakıf olduğu gibi Türk dillerine de asla yabancı bulunmayan Râsanen gibi değerli bir âlimin, Türk fonetiğine ait bütün meselelerde en çok salâhiyet sahibi bir ilim adamı olduğu şüphesizdir.

Bu sebeple, Rasänen'in Türk fonetiğine ait yeni eseri, Türk dilleriyle uğraşanlar için her bakımdan çok dikkate lâyıktır.

Avrupa'da şimdiye kadar Türk fonetiği hakkında çıkan eserlerin bugünün ihtiyaçlarını karşılamadığı muhakkaktır. W. Radloff'un 1883'te çıkan *Phonetik der nördlichen Türksprachen*'i, sonra Vilh. Grönbech'in 1902'de çıkan *Porstudier til tyrkisk Lydshistorie*'si, okuyuculara birçok dağınık bilgi verebilir. Lâkin bu yüzlerce

1 Bibliotheca Orientalis Hungarica'nın V. cildi son aylar zarfında çıkmıştır. Red.

sahifelik eserlerden, Türk dilinin Altay dilleri kadrosu içindeki fonetik tekâmülünü öğrenmek, kabil değildir. Bu bakımdan, bu meselenin eldeki eski ve yeni kaynaklardan istifade edilerek yeniden araştırılması, Türk dili tarihi bakımından, büyük bir ihtiyaçtı.

Râsânen'in eseri, bu ihtiyacı karşılamak maksadiyle yazılmıştır.

Eserine *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* adını vererek, maksadını çok açık bir şekilde, fakat büyük bir samimiyetle ifade eden kıymetli âlim, umumi ve müphem hükümlerden uzak durmuş, eldeki kaynaklardan istifade ederek sağlam tanıklar toplamıştır. Evvelce yazılmış şeyleri tekrarlamaktan, yahut mahdut veya yanlış birleştirmelere dayanarak sathi hükümler vermekten ise, bu suretle tanık toplamak, ilim bakımından çok daha faydalıdır.

Sayın profesöre en samimî tebrik ve teşekkürlerimizi takdim ederken, birkaç noktaya dokunmaktan kendimizi alıyoruz .

Bir defa, Râsânen'in memleketimizde çıkan bütün araştırmalardan haberdar olmadığı anlaşılıyor. Eserin sonuna ilâve edilen bibliyografyaya göre, Râsânen, Ahmet Caferoğlu'nun Anadolu ağızlarına ait toplamalarından faydalanmış, ayrıca, Omer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağzı* adlı eseriyle Kemal Edip'in *Urfa Ağzı* adlı kitabından da istifade etmiştir. Buna karşı, Hâmit Zübeyr ile İshak Refet tarafından neşredilmiş olan *Anadilden Derlemeler*'den istifade etmediği gibi, Türk Dil Kurumunun çıkarmış olduğu *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adlı eserden de faydalanmamıştır. (Bu eser hakkında bakınız: H. Eren : Dil Fakültesi Dergisi VI 445 - 448.)

Bundan başka, son yıllarda Rusya'daki Türklerden mühim bir kısmı hakkında Ruslar tarafından yeni ve mühim araştırmalar yapılmıştır. Meselâ, 1940'ta N. K. Dmitriev'in *Grammatika kamıkskogo yazıka* (Moskva - Leningrad, 1940. 205 s.) adlı eseriyle N. P. Dırenkova'nın *Grammatika oyrotskogo yazıka* (Moskva - Leningrad, 1940. 302 s.) başlıklı grameri neşredilmiştir. 1940 'ta N. A. Baskakov'un *Nogayskiy*

yazık i ego dialekti (Moskva - Leningrad, 1940. 271 s.) adlı eseri de çıkmıştır. 1941'-de yine Dırenkova'nın *Grammatika şorskogo yazıka* (Moskva - Leningrad, 1941. 307 s.) isimli grameri neşredilmiştir. Bu eserlerde Türkçenin muhtelif şubeleri hakkında bol bilgi verilmiştir.

Sonra, T. M. Matveev'in 1930 'da çıkan *Kratkiy obzor çavaşskiy dialektov* (Yafetiçeskiy Sbornik VI, 100 - 151) adlı yazısı da dikkate şayandır.

Râsânen'in bu araştırmaları görmediği anlaşılıyor.

Bu umumi tenkidleri tamamlamak için teferruata ait bazı mülâhazalarımızı zikredelim :

10. s. Râsânen, J. Nemeth'in *Az urali es a török nyelvek ösi kapcsolata* (Nyelv-tudományi Közlemenyek XI.VII, 62 - 84) adlı yazısından bahsetmiştir. Bu yazının *Almancası 1947 'de Probleme der türkischen Urzeit* (Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata. Budapest, 1947. 57 - 102) adı altında çıkmıştır. *Materialien* sahibinin bu yazıyı görmediği anlaşılıyor.

Sonra, Râsânen, K. Bouda'nın *Jukagirisch und Uralisch* (Ungarische Jahrbücher XXI, 249 - 251) adlı yazısından da habersiz kalmıştır. Bu bakımdan H.[Paasonen ile B. Collinder'in yanında Bouda'yı da anmak icabeder.

11. s. *Materialien* sahibi, Japonca ile Ural dilleri arasındaki münasebetlerden bahsettiği sırada, V. Pröhle'nin *Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den uralischen und altaischen Sprachen* (Keleti Szemle XVII, 147 - 183) adlı yazısını da zikretmiştir. Bu yazının ikinci kısmı 1943 'te *Grundriss einer vergleichenden Syntax der Uralaltaischen Sprachen mit hesonderer Berücksichtigung der japanischen Sprache* (Budapeşte, 1943. 61 s.) adı altında çıkmışsa da, Râsânen'in bundan haberdar olamadığı göze çarpıyor.

22. - 23. s. *Rhotazismus ve Lambdazismus* meselesine dokunan Râsânen, bu hususta şimdiye kadar yapılan araştırmaları zikretmiştir. Mamafih bu araştırmaların henüz çok az ve kifayetsiz olduğu muhakkaktır. Bu çok mühim mevzu üzerinde daha uzun yıllar birçok araştırmacıların ça-

ışmaları icabediyor. Râsânen'in, bu hususta G. J. Ramstedt'in nokta-i nazarına iştirak ettiği anlaşılıyor. Yalnız, Ramstedt'in mühim birtakım meseleleri aydınlatamadığını ilâve 'edelim. Meselâ Ramsledt Çuvaşça *pir* (< Türkçe *bez*) kelimesini izah edememiştir. Bu meseleye Râsânen de el sürmemiştir. Buna ilâve olarak. Türkçe *bilezik* kelimesinin Kırğızlar arasında *bilerik* (Yudaxin) şeklinde kullanıldığını kaydedelim. Radloff bu kelimeyi Televütler arasında *niler'k* 1. «die Handwurzeln»; 2. «das Armband» şeklinde tesbit etmiştir. Sonra, Altay Türkleri arasında kullanılan *polaq* (∞ *poloq*) «vulva» (Radloff) kelimesinin Kazaklar arasında *poşaq* (a. y.) şeklinde yaşadığını zikredebiliriz. Yazılarında fonetik hâdiselere eskiden beri ehemmiyetli bir yer veren Râsânen'in *z* ∞ *r*, *ş* ∞ *l* değişmelerinden bahsederken, *bilezik* ∞ *bilerik*, *poşaq* ∞ *polaq* gibi kelimeleri izaha çalışması icabederdi. Bu kelimeler arasındaki münasebetler izah edilmeden bu değişmeler hakkında katî bir hüküm verilemez.

51. s. Türkçe «bal mumu» mânasına gelen *avus*, *avaz* kelimesi Rusça *vosk* kelimesiyle alâkalı olamaz. Filhakika Kazan Türkleri arasında yaşayan *arış* «Roggen» kelimesi Rusça *roj* kelimesinden alınmıştır. Fakat bu kelime *avas* şeklini ses bakımından aydınlatamaz. Zira Rusça *v*-sesinin Türkçede *b-* olduğunu görüyoruz. Meselâ Kırğızlar arasında kullanılan *balek* (Yudaxin) kelimesi Rusça *valek* kelimesinden alınmıştır. Bu bakımdan *vosk* > *avus* değişmesi hakkında Râsânen tarafından ileri sürülen iddia kabul edilemez. Bu iddia 126. sahifede de tekrarlanmışsa da, *vosk* kelimesi yanlışlıkla *tabışqan* kelimesine ayrılan paragrafın başında zikredilmiştir.

59. - 63. s. *Sporadische Vokaheechsel* bahsi tashih ve ikmale muhtaçtır. Burada W. Radloff ile N. F. Kalanov ve Gy. Nemeth'e istinaden verilen malûmat çok az ve sathidir. Bir defa, Râsânen'in getirdiği örnekler, eskiden beri bilinen şeylerdir. Sonra, bu Örnekler arasında birtakım yersiz birleştirmeler de göze çarpıyor. Meselâ *e* ∞ *ö* değişmesinden bahsettiği sırada (62. s.), Râsânen'in Türkçe «Filzrock» mânasına gelen *kepenek* kelimesiyle «Schmetterling»

mânasına olan *kelebek* (< *kebelek*) kelimesini karıştırdığını hayretle ilâve edelim. Filhakika *kepenek* kelimesi, Râsânen'in düşündüğü gibi, *kebe* «Filzdecke» kelimesinden çıkmıştır. Yalnız, bu kelime ile *kebelek* şeklinden gelen *kelebek* kelimesi arasında bir münasebet bulunmadığı pek açıktır. Bundan başka, Râsânen, 1947'de Virittâja'de çıkan bir yazısına istinaden Çuvaşça *kil* «Haus» (Paasonen) kelimesini bizim *-gil* ekiyle birleştirmiştir. Râsânen'in Virittâja'deki yazısını göremedim. Mamafih benim bildiğime göre, bu birleştirme ilk defa olarak Gy. Nemeth tarafından ileri sürülmüştür (*A honfoglalo magyarsag kialakulasa*. Budapeşte, 1930. 214. s.). Buna rağmen, bu birleştirme henüz ispat edilmiş sayılamaz. N. Poppe, 1926'da neşrettiği bir yazısında (Körösi Csoma-Archivum II, 82), Çuvaşça *kil* kelimesinin Kafkasya dillerinden alındığını öne sürmüştü de, bu iddiasını ispata kalkışmamıştır. Bizim *-gil* eki hakkında bakınız: A. N. Samoyloviç, *O slove »gil« 'dom', 'sem'ya' v nareçiyax peredneazijskix turkov* (Yafetiçeskiy Sbornik III, 99-102).

Şimdi *Materialien* sahibinin maksadına uyarak, bu karışık mesele hakkında birkaç tanık zikredelim '

a

Alt. *earaq* «Kleie, feine Grütze, feiner Hagel» (Radloff)

∞ Ş. *şaraq* «die Gerstengrütze» (a.y.)

Koyb. *qarba* «Flüchleim» (Radloff)

∞ Koyb., Sağ., Ş. *qırba* «Leim» (a.y.).

Tel., Kumd. *qabağa* «Bienenzelle, Wabe» (Radloff) | Alt., Töl. *qabâ* «Bienenzelle» (a.y.)

∞ Sağ. Koyb. *qlbı* (a. y.). — G. J. Ramstedt (Journal de la Societe Finno-Ougrienne XXXVIII, 1:20) bu kelimeyi Çuvaşça *yăpse* «Netznadel» (Paasonen) kelimesiyle birleştirmişse de, aldanmıştır. L. Ligeti 1935 'te neşrettiği bir yazısında (Magyar Nyelv XXXI, 219), Ramstedt'in birleştirmesini kabul ve tekrardan başka bir şey yapmamıştır.

Alt., Tel., Küyer., Bar., Tar. *yat-* «liegen, sich leğen, wohnen, leben» (Radloff) | Karaç. *cat-* (Pröhle) | Balk. *zat-* (Pröhle) | Ş. , Sağ. *çat-* (Radloff)

∞ Yak. *git-* (Böhrling) | Soy. *çit-* (Katanov)

Kaz. *tarlan* «Pferdefarbe : weiss mit roten, gelben oder schwarzen Flecken» (Radloff) | Kum. *tarlan* «Falke» (Nemeth)

∞ Moğ. *tarilan, tarlan* «bigarre, mouchete, bariote, tachete» (Kovalevskiy)

∞ Sağ-, *firlan* «Rebhuhn» (Radloff)

Alt., Tel., Ş, Sağ., Koyb., Küyer., Kaz. *tat* «Rost» (Radloff) | Tar., Kaz. *dat* (a.y.) | Çuv. *tut: xara-tut, sarı-tut* «Sommerspöse, Sommerflecken» (Paasonen)

∞ Kaz. *tat* (Radloff) | Balk. *tot* (Pröhle) | Karaç. *tot* (Pröhle)

Alt., Tel. *patça* «der Pfeifenschmurgel» (Radloff).

∞ Tar. *potça* (a.y.).

Tel. *qamdit* «Eidechse» (Radloff).

∞ Sağ., Koyb. *qomdat* «eine gelbe Eidechse» (a.y.)

Alt., Ş, Koyb. *ap* «Heuchelei, Schmeichelei» (Radloff) | Alt. *apçi* «der Schmeichler» (a.y.) | Yak. *ab, ap* «Zauberei» (Böhrling)

∞ Tel. *op* «die Vorstellung, Heuchelei, Falschheit» (Radloff) | Ş. *oppo* «der Heuchler» (a.y.) | Tel. *optu* «der Heuchler, heuchlerisch» (a.y.)

Sağ. *tarağay* «die Bekassine» (Radloff) | Sağ., Koyb. *tarğay* (a.y.)

∞ Koyb. Kor. *torğayaq* (*torğay+q*) «kleiner Vogel, die Lerche» (a.y.) | Tar. *torğay* «kleiner Vogel» (a.y.) | T. *toygar*.

Tel., Sağ-, *maqqaçı* «zornig, böse, grausam, blutdürstig ; der Räuber» (Radloff) | K. *maqat'ı* (a.y.) | Tel., Kaç, Sağ. *maqqa* «das Rachegefühl, die Rache, die Bosheit» (a.y.) | Tel. *maqa* (a.y.)

∞ Tel. *muqacı* «der Räuber» (a.y.) | Kumd. *muqacı* «der Betrüger, der Schmeichler» (a.y.).

T. *tarus* «Dach» (*Dîvân*)

∞ Mad. *turasqa* «das Dach» (Radloff). — Ostyakça *toris* «das Dach» (Paasonen) kelimesi Türkçeden alınmıştır (H. Eren : Magyar Nyelv XXXVIII, 117).

e

Tel. *terge* «die Hauptstadt» (Radloff)

∞ Tel. *tirge* «das Schloss» (a.y.).

T. *bel* | Tar. *bel* (Radloff) | Alt., Tel. *pel* (a.y.) | Sağ. *pel* (a.y.) | Balk. *bel* (Pröhle)

∞ Moğ. *bel* (Kovalevskiy)

∞ T. *bitek* | Alt., Tel., Ş, Sağ. *pilek* (Radloff) | Kum. *bilek* (Nemeth) | Karaç. *bilek* (Pröhle).

Tel. *d'ebe* « (veralt.) die Klinge des Messers, die eiserne Pfeilspitze, der Pfeil, das Geschoss » (Radloff) | Koyb. *d'ebe* « Pfeil, Geschoss » (a.y.)

∞ Ş. *çöbe* « ein Pfeil (kleiner Kinderpfeil) » (a.y.) | K-d'öbö «das Geschoss, der Pfeil» (a.y.).

Alt., Tel. *temene* «eine grosse Nadel» (Radloff) | Sağ., Koyb. *tebene* (a.y.) | Kaz. *teben ine* (a.y.)

∞ Moğ. *tebene, tebene ceü* «aiguille triangulaire dont on se sert pour coudre les peaux» (Kovalevskiy)

∞ Tar. *tömene* (Radloff).

Alt. *kebis* «der Teppich» (Radloff) | Ş. *kemis* (a.y.)

∞ Sağ. *köbes, kölbös* (a.y.).

Alt., Tel., Ş., Tar. *mera* «Muttermal» (Radloff)

∞ Alt. *mön* (a.y.).

Alt., Tel., Ş., Küyer. *ten* gleich, gleichartig ; grade, genau » (Radloff) | Kaz. *denel* (a.y.)

∞ Moğ. *teng* «equilibre» (Kovalevskiy)

∞ Tel. *tün* «Paar ; entsprechend, ein Paar bildend, ähnlich ; Aehnlichkeit, Gleichniss » (Radloff).

Tar. *belgü* « das Zeichen, das Kennzeichen, das Wappen » (Radloff) | Tel., Kumd. *pelgi* (a.y.)

∞ Ş. *pälgü* (a.y.).

T. *sıçan* | Alt., Tel. *çıçqan* (Radloff) | Kaz. *tışqan* (a.y.) | Ş. *şışqan* (a.y.) | Koyb., Sağ. *sışqan, sışqanaq* (a.y.) | Başk. *sışqan* (Pröhle)

∞ Tar. *saşqan* (Radloff).

T. *kısraq* | Ş., K., Sağ., Koyb. *qızraq* (Radloff) | Başk. *qısraq* (Pröhle) | Kirg. *qısraq, qızraq* (Yudaxin)

K. *quzaraq* (Radloff).

Koyb. *sim* «Haselhuhn» (Radloff) |
Tel. *simda* (a. y.) | Ş. *sinma* (a. y.)
∞ Tel. *sumda* (a. y.).
Sağ. *pirin* «der Russ» (Kadloff) |
T. T. *bır* «der Russ» (a. y.) | Kirg. *bır* «toz»
(Yudaxin)

∞ Alt. , Tel. *par* «Asche, die vom
Feuer aufgevirlt wird und wie Spinnge-
webe am Dache hängen bleibt» (Radloff).

Alt. , Tel. , K. , Kirg. *ıyır* «zum Op-
fer auserwählt, bestimmt, geweiht, auf ein
Opfer bezüglich» (Radloff) | Sağ. , Koyb. ,
Kaç. *ıyır* «Gott geweiht, zum Opfer ge-
veiht; Opfer» (a. y.) | Yak. *ıtx* 'geachtet,
verehrt, heilig» (Böhtlingk) | Çuv. *гѣръхъ*
«ein böser Geist» (Paasonen)

∞ Bar. *uyuq* «ein Gott geweihtes
Pferd (nach heidnischer Sitte)» (Radloff).

i

T. *çit* | Tar. *çit* «die Hecke, der Zaun»
(Radloff)

co Ş. *şeden* «Umzaunung» (a. y.) |
Karaç. *çefen* «Korb» (Pröhle).

Ş. *şibe* «ein Nadelbaum (pinus pichta)»
(Radloff)

∞ Ş. *şibü* «die Pichte (pinus pichta)»
(a. y.).

T. *sinir* | Alt. , Tel. , Küyer. , Kaz. ,
Tar. *sinir* (Radloff) | Çuv. *sinır* (Paasonen)

Yak. *inir* (Böhtlingk)

∞ Türki *süniir* (Radloff).

T. *bil-* | Şart. , Türkm. , Tar. , Kaz. ,
Kirg. *bil-* (Radloff) | Alt. , Tel. , Ş. , Sağ. ,
Bar. *pil-* (a. y.)

∞ Sağ. *pül-* (a. y.).

T. *bit* | Sart. , Türkm. , Kaz. *bit* (Rad-
loff) | Alt. . Tel. , Ş. , Sağ. *pit* (a. y.)

∞ Bar. *püt* (a. y.).

Alt. , Tel. , K. *min* «Briihe, Fleisch»
oder Fischsuppe» (Radloff) | Yak. *min*
«Suppe, Brühe» (Böhtlingk)

∞ K. , Sağ. Kaç. Koyb. , Küyer.
mün (Radloff).

o

T. *komşu* | Karaç. *xonşu* (Pröhle) |
Özb. A. *qoşni*, *qoşnu* (Jarring) | Kum.
xonşu (Nemeth)

∞ Kum. *xanşu* (a. y.).

Ş. *nonam* «die Blaubeere, Schwarz-

beere» (Radloff) | Mad. *nonıq* (a. y.)

∞ Ş. *nınum* (a. y.).

T. *çocuk* Ş. , Kaç. Kaz. *şoşqa* «das
Schwein» (Radloff) | Alt. , Tel. *çoçoqo*
(a. y.)

∞ Kaz. *şuşqa* (a. y.).

Kaz. *tostağan* «eine kleine Holz-
schüssel» (Radloff) | Bar. *tostuğan* «die
Schüssel» (a. y.)

∞ Kaz. *tustağan* «das Trinkglass, der
Napf, die Schöpfkelle» (a. y.).

T. *börek* Türkm. *börek* «mit Teig
umhüllte Fleischklösse, die in Wasser ge-
kocht werden» (Radloff)

∞ Ş. *perek* «in Teig gehüllte' Klösse
aus Fett und Fleisch» (a. y.).

T. *ökçe* | Tar. *ökçe* «Ferse, Absatz;
Hacken» (Radloff) Bar. *ökcö* (*c = ts*)
«die Ferse, der Absatz des Stiefels, der
Hacken» (a. y.)

∞ Sağ. *ekçe* : *qa'puG ekçesi* «die
Scharniere der Tür» (a. y.).

Tar. *yötel* «der Husten» (Radloff)
Bar. *yödöl* (a. y.) özb. *yötel* (Yudaxin) |
Balk. *zötel* (Pröhle) | Karaç. *cötel* (Pröhle)
1 Yak. *sötöl* (Pekarskiy)

∞ Tar. *yütel* (Radloff).

Kaz. *közöl* «trefflich, tüchtig» (Rad-
loff) Kirg. *közöl*, *kösöl*: (Yudaxin)

∞ T. *güzel*.

T. *kunduz* | Alt. , Tel. , Ş. , Sağ.
qumduş «Biber», *qara qumduş* «Fischotter»
(Radloff) | Kaz. *qunduz* «Fischotter» (a. y.)
| Bar. , Ş. *qundus* «(Bar.) Biber»; «(Ş.)
die (grüne) Eidechse» (a. y.)

∞ Ş. *qandus* «Fischotter» (a. y.)

Sağ. , Koyb. *qamnüs* (a. y.) Kaç. *qamnüş*
(a. y.).

Kaz. *tumaq* «eine Wintermütze mit
Ohrenklappen» (Radloff) (Tüm. *tumax*
(a. y.) | K. , Tar. *tubaq* «(K.) Pelzmütze
mit Ohrenklappen»; «(Tar.) Deckel» (a. y.)

∞ Kaz. *tımaq* (a. y.);

Bar. *quladı* «der Geier» (Radloff)
< Moğ. *qulatu sibağun* (Kovalevskiy)

∞ Ş. *qıladı* «der Habicht (Mause-
geier)» (Radloff).

Alt. , Tel. , Ş. , Sağ. , Küyer. , Kaz. , Tar. , Kırg. *man*. «Mühe, Leiden, Sorge, Kummer, Trauer» (Radloff)

∞ Kumd. *min* «der Mangel, die Not» (a. y.).

Alt. , Tel. , K. , Ş. , *uqsum* «die Zwiebel» (Radloff) | Sağ. , Koyb. , Kaç, Küyer. *uqsum* (a. y.) | Tel. *usqum* «der Knoblauch» (a. y.)

∞ Ş. *oqsum* «die Zwiebel» (a. y.).

ü

T. *üzengi* | Tar. *üzenge* (Radloff) | Tel. *üzeni* (a. y.) | Tel. , Ş. *üzene* (a.y.)

Alt. *üzönö* (a. y.) | Kaz. *üzönü, üzöngü* (a. y.) | Çuv. *yırana* (Paasonen)

∞ Soy. *ezene* (Radloff).

T. *ün* 1 Alt. , Tel. , Sağ. , Küyer. , Kaz. , Tar. *ün* "der Klang, Ton, ein heller Ton, die Stimme» (Radloff)

∞ Sağ. , Kız. *in* «Stimme» (a. y.) |

Mad. *in* (a. y.).

Alt. *kür* «Brücke» (Radloff) | Kum. *kür* (Nemeth)

∞ Tel. *kör* (Radloff).

75. s. Küyerikler arasında kullanılan *küerik* «gestreifter Eichhorn» kelimesi Moğolca «sincap» mânasına gelen *kögereg* kelimesinden alınmıştır (L Ligeti : Journal Asiatique 1943, 199). Bu bakımdan, bu kelime hakkında *Materialien'de* ileri sürülen fikir doğru olamaz.

88.-90. s. Türkçe *e* sesi hakkında Vilhelm Thomsen'den başlayarak birçok yazılar yazılmıştır. Bu hususta en yeni ve en toplu yazı, J. Nemeth'in 1939'da çıkan *Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen* (Körösi Csoma-Archivum I. Ergänzungsband 515-531) adlı yazısıdır. Bu yazının Macarcası *A zart e bolgartörök jövevenyszavainkban* (Magyar Nyelv XXXVIII, 1-11) adı altında çıkmıştır. Bu mesele hakkında şimdiye kadar yapılan araştırmaları oradan öğrenmek kabildir. Bunlara ilâve olarak, N. Poppe'nin *Sur un phoneme turco-mongol* (Dokladi Akademii Nauk 1924, 97 — 98) başlıklı küçük yazısını da zikrederim. Mamafih Nemeth'in bu güzel yazısına rağmen, *e* sesine ait birtakım noktalar aydınlanılmış sayılamaz. *Materialien'de* bu mühim yazılardan bahsedilmediğini hayretle ilâve edelim.

127. s. Yakutça *kubarxay* kelimesi hakkında bakınız : j. Nemeth : Körösi Csoma-Archivum III, 99 - 100.

151. - 153. s. 9- (*k-*) consonansının tarihi hakkında P. Pelliot *Les formes avec et sans q- (k-) initial en turc et en mongol* (T'oung Pao XXXVII, 73 - 101) adlı yazısında dikkate şayan düşünceler ileri sürmüştür. Pelliot'nun verdiği örneklerle ilâve olarak, Moğolca *qulatu sibağan* (Kovalevskiy) kelimesinden gelen *qıladı* «der Habicht (Mausegeier)» (Radloff) ∞ *quladı* «der Geier» (a.y.) kelimesinin Altay Türkleri arasında *ulâdı* (Verbickiy) şeklinde yaşadığını kaydedelim. (Bu kelime hakkında *Sibirya Türk dillerinde Moğol unsurları* adlı monografimize bakınız.) Rasânen, Pelliot'nun bu mühim yazısından haberdar olamamıştır. Bu sebeple, *Materialien'de* *q-* sesi hakkında verilen bilgi çok az ve sathidir.

175. - 176. s. Rasânen bizim *şışe* «Glas, Flasche» kelimesini *şış-* (< *şış-*) «answellen» kelimesinden izaha çalışmakla yapıldığı gibi, Türkçe *siş-* (> *şış-*) «answellen», *şış* «Geschwulst, Geschwür» kelimelerini Moğolca *şil* (< *sil*) «Glas, Flasche» kelimesiyle birleştirmekle de aldanmıştır. Fince «Flasche» mânasına gelen *pullo* sözünün «answellen» mânasına olan bir kelimeyle alâkadar olması, bizim *şışe'nin* *şış-* kökünden geldiğini ispat edemez. Moğolca *şil* (< *sil*) kelimesine gelince, bu kelime Tibetçeden alınmıştır (L. Ligeti : Nyelvtudományi Közlemenyek XLIX, 267). Bu sebeple, bu kelime Türkçe *şış-* kökü ile birleştirilemez. Altay Türkleri arasında kullanılan *sili* «şışe» (Verbickiy, Radloff) kelimesi Moğolca *sil'den* alınmıştır (Ligeti, a. y.). W. Bang (*Vom Köktürkischen zum Osmanischen*. IV, 16) bu kelimeyi bizim *şışe* ile birleştirmek istemişse de, aldanmıştır. Verbickiy'e borçlu olduğumuz *süley* (∞ *süle*, *süyle*, *sleye*) «şışe» (< Rusça *suleyka* «Flasche») kelimesinin *sili* kelimesiyle hiçbir münasebeti olmadığı gibi, *sadeyi* «şışe» (Radloff) sözü de bununla alâkalı bir kelime değildir.

188. s. Bizim *çilek* «die Erdbeere» kelimesini Altay Türkleri arasında kullanı-

lan *gilek* «der Erdbeere ähnliche Beeren» kelimesiyle birleştirmekle Râsânen yanlışmıştır. Bizim fikrimize göre, *çilek* kelimesi *yilek* şekli ile alâkalı bir kelime olamaz. Zira *çilek* kelimesi Kazan Türkleri arasında yaşayan *çiye* «die Kirsche» (∞ *çöye*, *şöye*) (Radloff) kelimesiyle bağlıdır. Filhakika *çilek* kelimesi Kumuklar arasında *çiyelek* «Kirsche» (Nemeth) şeklinde tesbit edilmiştir. *Yilek* kelimesine gelince, Kazan Türkleri arasında *yilek* «Beere» (Balint) şeklinde kullanılan bu kelime, Mişerler arasında *çilek* (Paasonen : Journal de la Societe Finno-Ougrienne XIX, 2:8) şeklinde tesbit edilmiştir. Radloff bu kelimenin Altay Türkleri arasında *yilek* «der Erdbeere ähnliche Beeren» mânasında kullanıldığını izah ve tesbit etmiştir. Yine Radloff'a borçlu olduğumuz *yilek* (kiş *yilek* «die Heidelbeere»; *toqmaq yilek* die Erdbeere) şekli ile Verbickiy tarafından tesbit edilen *yestek* (∞ *yistek*) şekli de aynı mânaya gelmektedir. Katanov Koyballar arasında bu kelimeyi *çestek* şeklinde kaydetmiştir. Paasonen'in verdiği bilgiye göre, bu kelime Çuvaşlar arasında *s'ırla* «Beere, Gartenerdbeere» şeklinde kullanılmaktadır. Son olarak, *yilek* (< **yildlek*) kelimesinin Türkçeden Macarcaya geçtiğini de ilâve edelim (Z. Gombocz : Memoires de la Societe Finno-Ougrienne XXX, 125 ; L. Ligeti : Magyar Nyelv XXIX, 275-278). Bütün bu tanıklar sayesinde *çilek* ∞ *yilek* birleştirmesinin yersizliği anlaşılmıştır, sanırız. Bu birleştirme, eserin consonans düğümlerine tahsis edilen kısmında (226.-227. s.) da tekrarlanmıştır.

204. s. Türkçe *tuç* «die Bronze» kelimesinin *tunç* şeklinden geldiği hakkında Râsânen'in ileri sürdüğü fikir doğru değildir. Bir defa, *tunç* şekli yeni bir şekildir ve yalnız Anadolu Türkleri arasında kullanılır. Sonra, Türkçenin eski lehçelerinde de bu kelimenin *tüç* şeklinde tesbit edildiğini görüyoruz. Bu durum karşısında, *tuç* şeklinin *tunç* kelimesinden geldiği iddia edilemez.

Tunç şeklini ses bakımından aydınlatmak için, *Söz Derleme Dergisi*'nden birkaç örnek verelim :

1. *siyeç* 1. «üzeri çalı ve çamurla örtülmüş duvar saçığı»; 2. «bağ, bahçe

kenarlarına dikilen düzgün sıralı, kavak gibi meyvasız ağaçlar»; 3. «bahçe etrafındaki çalı çırpı, çit», *siyeş* «dikenlik», *siğec* «bağ, bahçe ve tarla kıyılarında çalı çırpıdan yapılmış engel, çit» ∞ *siyenç* «bahçelerin etrafına çekilen çit» ;

2. *pelesek* «kağı mazısının ucuna tekerleğin çıkmaması için çakılan çivi» ∞ *pelesenk* ;

3. *pelek* «ağır bir yükü kaldırmak için kullanılan manivela» ∞ *pelenk* 1. «ağır bir yükü kaldırmak için kullanılan manivela»; 2. «kapıyı kapatmak için arkasına konulan ve bir tarafı duvara giren büyük ağaç sürgü»;

4. *piliç* ∞ *piling* «piliç» i

5. *toç* 1. «sınır»; 2. «taşlardan yapılmış sınır işareti» ∞ *tonç* 1 «iki tarla arasındaki tümsek toprak, sınır» ;

6. *topaç* 1. «ibrik»; 2. «yoğurt çalkalamakta kullanılan üstten kulplu toprak küp» ∞ *tonbaç* «emziksiz ve kulpsuz ufak su testisi».

212.-215. s. r consonansı hakkında Râsânen'in verdiği bilgi dikkate şayandır. Yalnız, *Materialien*'de *anorganique* r'ler meselesine dokunulmadığını ilâve edelim. Halbuki Anadolu ağızlarında *anorganique* r'lere sık sık tesadüf olunur. Bu bakımdan, Râsânen'in bu mühim fonetik hâdiseyi ihmal etmemesi icabederdi. Şimdi bu hususta ufak bir fikir vermek için, birkaç örnek verelim .

1. *meze* «hamam havlusu», *mezi* «hamam takımı» ∞ *merze* 1. «renkli kadın başörtüsü»; 2. «hamam havlusu» ;

2. *muç* «taşçı kalemi» ∞ *murç* ;

3. *ögeç* 1. «bir yaşından dört yaşına kadar erkek koyun»; 2. «kösemen»; 3. «enenmiş koyun»; 4. «koç»; 5. «dört yaşındaki erkek keçi», *öveç* 1. «kösemen»; 1, 2, 3, 4 yaşlarında erkek koyun; enenmiş erkek keçi ve koyun», *höğüç* «ögeç, iki yaşında koç» ∞ *ürgeç* «bir yaşına girmemiş kuzu»!

4. *püs* «muhtelif ağaçlardan çıkan zamk», *püs* «ağaçtan akan sakız, tutkal», *püz* «ağaç zamkı» ∞ *pürz* «kiraz ve erik ağaçlarından akan zamk» ;

5. *sümüş* «karış», *sumuş*, *simiş* ∞ *simirç*;

6. *mazak* «arabaların göbek demiri»
 ∞ *marzak* «araba dingilinin baş tarafına geçirilen çivi» ;

7. *toc* 1. «sınır» ; 2. «taşlardan yapılmış sınır işareti» ∞ *torç* «sınır, hudut» ;

8. *topuç* «kol ve bacakları kısa, vücudu kalın cüce adam» ∞ *torpuç* «bir yanında iken doğuran hayvan» ;

9. *sızak* «dağ sırtlarında, taş aralarından sızan su» ∞ *sırzak* «kışın suların toplandığı bataklıklar» ;

10. *omca*, *omca* 1. «bağ kütüğü» ; 2. «üzüm çubuğu» , *omaca* 1. «bağ kütüğü» ; 2. «asma dalı» ; 3. "bir yıldan sonra budanmış asma dalı" ∞ *omurca* 1. «üzüm kütüğü» ; 2. «üzüm çubuğu» .

Türkçe *bilezik* kelimesi Şartlar arasında *bilerzük* (Radloff) şeklinde tesbit edilmiştir. Sonra, Türkçe *as* kelimesinin Kırgızlar arasında *ars* «mustela vulgaris» şeklinde tesbit edildiğini de ilâve edelim (Keleti Szemle II, 115).

Rusça *sajen'* kelimesinin Kırgızlar arasında da *sarcan* şeklinde kullanıldığını görüyoruz. *Materialien'de* bu kelimenin Çuvaşçada *sarjan* şeklinde kullanıldığı kaydedilmiştir.

Türkçe *baydaq* «bayrak kelimesine gelince, bu kelime, bizim fikrimize göre, *bayrak* kelimesiyle alâkadâr olamaz.

223. - 238. s. Türk dillerinde assimilatîo, dissimilatîo ve metathesis hâdiseleri henüz ciddî bir şekilde araştırılmış değildir. 3u sebeple, Râsânen'in eserinde bu hususta verilen malûmat, çok az ve sathidir. Meselâ *m - n > m - l* dissimilatîosu hakkında Râsânen'in kitabında bilgi verilmemiştir. Halbuki Türk dillerinde bu değişmeye sık sık tesadûf edilir:

1. Ş., Sağ. *aqsıban* «weisslich» (Radloff) Ş. *aqsuban* (a. y.) | Tel., T. K *aqsıman* (a. y.) > T. T *aqsımal* (a. y.).

2. K., Ş. *qızdıban*, *qızılsıman* «rötlich» (Radloff) Kırg. *qızılsıman* (Yudaxin) > Tara *qızılsımal* (Radloff).

3. K. *sarızıban* «gelblich» (Radloff) | Tel. *sarızman* (a. y.) > Kur. *sarısımal* (a. y.)

4. T. *armağan* > T. Kırım *armağal* (Radloff).

5. T. *şamdan* \ Tar. *şamdan* (Radloff) > Kaz. *şamdal* (a. y.).

6. T. *karhan* | Kaz., Sart., *qarban* (Radloff) Kırg. *qurman* (Yudaxin) Kaz. *qurman* (Radloff) > Kaz. *qurmal* (a. y.).

7. T. *maymun* \ Türkm., Tar. *maymun* (Radloff) > Kaz., T. K *maymul* (a. y.) | Karaç. *maymul* (Pröhle) | Kırg. *maymul* (Yudaxin).

8. Kaz. *turman* «das Gerât, das Wirtschaftsgerât» (Radloff) | Kırg. *turman* (Yudaxin) > Kaz. *turmal* (Radloff).

9. Alt., Tel., Küyer., Tar. *yaman* «schlecht, böse, untauglich, schuldig» (Radloff) < Ş., Sağ. *çabal* (a. y.) Sağ. *çebal* (a. y.) | Koyb., K. *d'abal* (a. y.).

10. Tel. sımın «der Symyn, eine Abtheilung Soldaten» (Radloff) (< Moğ. *sumun*) > Sağ. *sıml* «das Geschlecht, die Nachkommenschaft, die Horde» (a. y.).

11. T. *saman* Tar. *saman* (Radloff) 1 Kırg. *saman* (Yudaxin) oo Kırg. *samal'* (Radloff).

Sonra *Materialien'de* metathesis hâdiseleri hakkında zikredilen tanıklar da çok azdır. Bu hâdiselerin, eldeki eski ve yeni kaynaklardan esaslı bir surette istifade edilerek yeniden araştırılması, Türk dili tarihi bakımından, büyük bir ihtiyaçtır. *Türkçede metathesis* hakkında neşretmek istediğim bir yazıda bütün bu hâdiseler hakkında bol bilgi verilmiştir. Bu sebeple, burada sadece birkaç örnek vermekle iktifa edeceğim.

T. *komşu* | Karaç. *xonşu* (Pröhle) Kum. *xonşxı* (Nemeth) | Kaz. *qonsu* (Radloff) > Özb. *qoşni*, *qoşnu* (Jarring).

Koyb. *samalaq*, *samnaq* «Löffel» (Radloff), *samlaq*, *samnaq* (Katanov) | Sağ., Kaç, Koyb. *somnaq* (Radloff) Koyb. *sanmaq* (Katanov).

Noğ. *terez* «pencere» (Baskakov) > Noğ. *tezere* (a. y.).

Kaz., T. K *azbar* 1. «die Viehhof, Viestall» ; 2. «der Hof» (Radloff), Kum. *azbar* (Nemeth) > 1. Kum. *abzar* (a. y.) ; 2. Balk. *arbaz* «Hof» (Pröhle) | Karaç. *arbaz* (Pröhle).

Tel. *erül* «nüchtern» (Radloff), *erül* (Verbiekiy) | Soy. *elâr* (Castren), *eler*

(Radloff) | Karağ. *iler* (Castren) (< Moğ. *eregül*, *erügül*) > Alt. *elür* (Radloff).

T. *değirmen* | Kırg. *tegirmen* (Yudaxin) | Koyb. *terben* (Katanov) Noğ. *termen* (Baskakov) | özb. *teğurman* (Jarring) > Kırg. *temirgen* (Yudaxin).

Alt. , Tel. *qarman* «die Tasche» (Radloff) > Kız. *qanmar* (a. y.).

Kaz. , Ş. , Sağ. , Koyb. , Kaç *noqta* «die Halfter» (Radloff) | Kırg. *noqto* (Yudagin) | Koyb. *noqta* (Castren, Katanov) | Ş. *noqta* (Verbickiy) | Tar. *noxta* (Radloff) | Bask. *nuqtâ* (Pröhle) (< Moğ. *noğtu*) > Sağ. *notça* (Radloff) | Kaç , Sağ. , Koyb. , Kız. *notça* (Verbickiy).

Soy. *eñgiske* «kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün» (Katanov) (< Moğ. *enggeske*) > Soy. *eñgikse* (Katanov).

Alt. , Tel. , K. *quluzun* «das Schilf» (Radloff) | Tel. *quluzın* (Verbickiy) | Soy. *quluzun* (Katanov) (< Moğ. *çulusun*) > Tel. *quzulun* (Verbickiy).

Karaç- *sepk'ıl* «Fischsehuppe, Warze, dann überhaupt 'Flecken im Gesichte'» (Pröhle) | Bask. *hipk'ıl* (Pröhle) | Kırg. *sepkil* (Yudaxin) > Bask. *hilp'ak* (Pröhle).

T. K. , Kaz. , Tel. , Kar. *çırğıy* »(Kar.) Habicht»; '(T. K) falco nisus — Sperber»; «(Kaz. , Tel.) eine kleine Habichtsart (die sich gut zur Jagd eignet)» (Radloff) | Kırg. *qırğıy* (Yudaxio) | Kum. *qırğıy* (Nemeth) > Başk. *qıyğır* (Pröhle).

T. *bilezik* \ Türkm. , Kaz. *bilezik* «das Armband» (Radloff) | Kırg. *bilerik* (Yudaxin) | Tel. *piler'ak* (Radloff) > Başk. *bəzələk* (Z. Gombocz: Nyelvtudomanv IV, 290).

Karaç. *ındır* «Tenne» (Pröhle) | Balk. *ındır* «Tenne, Dreschtenne» (Pröhle) | Bask. *ındır* (Pröhle) > Ş. *ürtün* «die Tenne» (Radloff).

Kırg. *malaçay* «erkek serpuşu» (Yudaxin) (< Moğ.) > Kırg. *maçalay* (a. y.).

T. *uçkur* | Tel. , Kırg. *ıçqır* «die Hosenschnur» (Radloff) | Kaz. *ısqır* «der obere Rand der Hose» (a. y.) | Kırg. *ıçqır* (Yudaxin) > Alt. , Tel. *ıçqır* (Radloff).

T. *kiprik* | Çuv. *xırBik* (Paasonen) > özb. A *kiprik* (Jarring).

Kırg. *köpölök* «kelebek» (Yudaxin) | Kum. *gobelek* (Nemeth) | Bask. *kubelek* (Pröhle) | Alt. , Tel. , K. *köbölök* (Radloff) >> T. *kelebek*.

T. *ayran* | Kırg. *ayran* (Yudaxin) | Noğ. *ayran* (Baskakov) > Noğ. *aryan* (a. y.).

T. *sarımşak* | Kırg. *sarımşaq* (Yudaxin) > Karaç. *sarsmaq*. (Pröhle).

Karaç. *q'umursxa* «Ameise» (Pröhle) | Kum. *xomursxa* (Nemeth) | Noğ. *qumursqa* (Baskakov) | Kırg. *qumursqa* (Yudaxin) > Noğ. *qurımsqa* (Baskakov).

Sağ. , Koyb. , Şart. , Türkm. *mlıtiq* «das Gewehr (eigentlich das Luntengewehr)» (Radloff) > Kûr. *mltiq* (a. y.).

Alt. , Tel. , K. , Ş. *uqsum* «die Zwiebel» (Radloff) | Sağ. , Koyb. , Kaç. *Küyer. uqsum* (a. y.) | Ş. *oqsum* (a. y.) | Çuv. *uksım* (Paasonen) > Tel. *usqum* «der Knoblauch» (Radloff).

Sağ. *tarağay* «die Bekassine» (Radloff) | Sağ. , Koyb. *tarğay* (a. y.) | Koyb. , Kaç. *torğayaq* «kleiner Vogel, die Lerche» (a. y.)

Tar. *torğay* «kleiner Vogel» (a. y.) | Bask. *turgay* «serçe» (Pröhle) | Kırg. *torğoy* (Yudaxin) > T. *toygar*.

T-çekmen | Tel. *çekmen* «das Tuch» (Radloff) | Bar. *cekmen* «der Tuchrock» (a. y.) | Sağ. *sikpen* (a. y.) | Küyer. *cekpen* (a. y.) | Alt. , Tel. , *çekpen* (a. y.) | Noğ. *şekpen* (Baskakov) > T. *cepken* | Tel. *cepken* (Radloff) | Balk. *cepşen* (Pröhle) | Kum. *cepken* (Nemeth) | Karaç. *ç'epk'en* (Pröhle) | Noğ. *sepken* (Baskakov).

Alt. , Tel. , Kumd. *palqaş* «Schmutz, Schlamm, Erde, Lehm» (Radloff) | Alt. , Ş. , K. *palğaş* (a. y.) | Sağ. , Koyb. *palğas* (a. y.) | Koyb. *palğas* (Katanov) | Kırg. *balğış* (Yudaxin) > T. *balçık* | Sağ. , Koyb. , K. *palçaq* «der Schmutz» (Radloff) | Koyb. *palçaq* (Katanov) | Kırg. *balçiq* (Yudaxin) | Tar. *palçiq* (Radloff) | Bar. , Küyer. *palcıq* (a. y.) | Noğ. *balşıq* (Baskakov) .

Burada bu gibi örnekleri daha çoğaltmağa lüzum yoktur. Yalnız, bu gibi hâdiselere Anadolu Türklerinin dilinde de sık sık tesadüf edildiğini söyleyelim. Türk dilleriyle uğraşanlara bu hususta bir fikir vermek için, *Söz Derleme Dergisi'nden* birkaç tanık sıralamakla iktifa edeceğim:

1) *gâbelez* «küçük ve genç zağar» (Ş. Sami) > *gölbez* 1. «köpek yavrusu, enik»; 2. «kurt veya köpek yavrusu»;

2) *bodaç* 1. "çam ağacından veya topraktan yapılan kulplu ve emzikli su testisi, ibrik"; 2. «içine yağ veya yoğurt konulan toprak çömlek», *boduş*, *poduç*, *poduş* > 1. *bocut* «ağaç veya toprak testi»; 2. *dobuş* «cam bardak»;

3) *ödünç* > *öndüç*;

4) *mencik* «domuz yavrusu» > *men-giç* «dişi domuz», *mengeç* «anaç domuz», *mengiş* «dişi domuz». *Mencik* kelimesi hakkında bakınız: H. Eren: Dil Fakültesi Dergisi VII. 283;

5) *marsık* > *mazırık* «kömür marsığı», *mazırık* «marsık»;

6) *yular* > *yural*;

7) *becel* «tavşan yavrusu» (oo *becen* «tavşan, tavşan yavrusu») > *beleş*;

8) *obruk* 1. «heyelan eden arazi»; 2. 'batak, fazla çamurlu arazi'; 3. «tabii mağara, oyuk», *ofruk* 1. «suyun toprağı oyduğu yer»; 2. «kayalardaki tabii mağara», *opruk* 1. «dağlardaki volkanik kuyular, çukurlar»; 2. «ovalarda akar suların yolda buldukları delik ve çöküntü»; 3. «yaylalarda içinde yağ ve peynir saklanan tabii mağara» > *orbuk* 1. «dağlardaki volkanik çukurlar»; 2. «tabii mağara». *Dergi'de* gördüğümüz *ozbuk* «yaylalarda yağ ve peynirin saklandığı mağara» kelimesi hakkında bakınız: H. Eren i Dil Fakültesi Dergisi VI, 446 - 447.

9) *küncüt* «susam» > *kündüç*;

10) *meçik* «davul tokmağı», *meçük* > *meküç*;

11) *hozmur* «patates», *hözmür*, *közmür* > *hormuz*.

Materialier'i'n 235. sahifesinde zikredilen Türkçe *büldür* kelimesini *bıldır* şeklinde düzeltmek icabediyor. Bunun gibi, 238. sahifede zikredilen *Erzerum* şekli de yanlıştır.

227. s. Oyrotça *aspaq*, *apsaq* «Espe» kelimesi hakkında bakınız: J. Nemeth: Bibliotheca Orientalis Hungarica V, 84.

239. - 240. s. *Redaplikationen* bahsine gelince, Râsânen N. K. Dmitriev'in bu yoldaki araştırmalarından faydalanmadığı gibi, benim *ikiz kelimelerin tarihi hakkında* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 283 - 286) yazmış olduğum yazıyı da gör-

memiştir. Bu hususta Dmitriev'in Kumuk gramerinde de zikre şayan tanıklara tesadüf olunur (46.-48. s.). Bunlara ilâve olarak, Felicien Brinzeu'nun *La reduplication â m initial* (Garp Filolojileri Dergisi. İstanbul, 1947. 35-56) adlı sathi yazısını da kaydelim.

Bu yazımızı daha fazla uzatmamak için, ilâve ve düzeltmelerimize burada son veriyoruz. Yoksa eserde daha bu gibi birtakım ufak tefek yanlışlar vardır. Meselâ Moğolca *luu* «Drache» kelimesinin Çince-den alındığı (51. s.), *-rak*, *-rek* *Komparativsuffix'inm ırak* kelimesinden geldiği (52. s.) veya Kırgızca «junge Stute» mânasına gelen *qızıraq* kelimesinde gördüğümüz ikinci *-t-* sesinin bir *Zasatzvokal* olduğu (52. s.) hakkındaki iddialar gibi ...

Herhalde, bu eser, bu şekilde bile, Türk dilleriyle uğraşanlar için faydalı bir yardımcıdır.

HASAN EREN

Epigrafika Vostoka (1947), 52 s.

Rus İlimler Akademisi 1947-de *Epigrafika Vostoka* adlı yeni bir mecmua neşrine başladı. Derin bir boşluğu dolduran bu mecmuada türkoloji bakımından mühim yazılara da tesadüf olunuyor. Dilci ve tarihçilerimize bir kolaylık olmak üzere, bu mecmuanın birinci cildinde çıkan yazıların adlarını bildiriyoruz •

M. M. D'yakonov, Ob odnoy ranney arabskoy nadpisi (5-8). — V. A. Kraçkovskaya, Nadpis' bronzovogo taza Badr-ad-dina Lü lu (9-22). — A. A. Semenov, Nadpis' na nadgrobii psevd-Seyid Omara v Gur-i Emire v Samarkande (23-26), — A. Y. Yakubovskiy, Dve nadpisi na severnom mavzolee 1152 g. v Uzgende (27-32), — A. N- Bernştam, Uygurskaya epigrafika Semi-reç'ya I (33-37). Şu son yıllarda Yedisu'da birçok arkeolojik araştırmalarda bulunan Bernştam'ın bu yazısı Uygur diliyle uğraşanlar için dikkate şayandır. — S. E. Malov, Bulgarskie i tatarskie epigrafiçeskie pamyatniki (38-45). Malov'un bu yazısı, isminden de anlaşılacağı gibi, Bulgar ve «Tatar» epigrafisi için gayet mühimdir. Malov yazısının sonunda, bu mesele hakkında mükemmel bir bibliyografya vermiştir. — K. K. Yudaxin, Bouz ili bu uz?

(46-48). Özbek ve Kırgız lügatleriyle tanınmış olan Yudaxin bu yazısında, meşhur Saraycık testisinde geçen :

کیشی کورکی یوز اول بو یوز کورکی کوز
بو اوز کورکی تیل اول بو تیل کورکی سوز

beytini izaha çalışmıştır.

HASAN EREN

Oriens II (1949), 10 + 359 s.

H. Ritter'in idaresi altında Milletler-arası Şark Tetkikleri Cemiyeti tarafından neşrine başlanılan *Oriens* mecmuasının ikinci cildi çıkmıştır. Pek muntazam bir şekilde çıkan bu kıymetli mecmuanın bu cildinde de millî araştırmalar bakımından mühim yazılara tesadüf olunuyor :

Franz Babinger, Mehmed's II., des Eroberers, Geburstag (1-5). Osmanlı kaynaklarına pek etraflı bir surette vakıf olan Franz Babinger'in, dikkatli bir araştırma mahsulü olan bu yazısı, Fatih devriyle uğraşmak isteyenler için faydalı bir yardımcıdır.— Emil Jacobs, Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung (6-30). Fatih devrine ait araştırmalarıyla tanınmış olan Emil Jacobs'un bu nefis yazısı, II. Mehmet devri hakkında dikkate şayan malûmat veriyor. — Claude Cahen, Le Malik-nâmeh et l'histoire des origines seljukides (31-65). Claude Cahen'in bu yazısı, başlığundan da anlaşılacağı gibi, Selçuklu tarihiyle uğraşanlar için daima müracaat edilecek mühim bir araştırmadır.— Warner Caskel, Eine "unbekannte,, Dynastie in Arabien (66-71).—Helmuth Th. Bossert, Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe (72-120).—A. Dupont-Sommer, Etude du texte phenicien des inscriptions von Karatepe (121-126).—Helmer Ringgren, A Note on the Karatepe Text (127-128).—Franz Steinherr, Proposal for a New Reading of the Hittite Hieroglyphic "TAR,, (129-142).—J. Gonda, Origin and Meaning of Avestan *spenta* (195-203).—Richard N. Frye, Report on a Trip to İran in the Summer of 1948 (204-215).—Erich Haenisch, Zu den Briefen der mongolischen Il-khane Arğun und Oljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305) (216-235). *Moğolların Gizli Tarihi* hakkındaki araştırmalarıyla tanınmış olan Erich

Haenisch'in bu yazısı, doğrudan doğruya değilse bile dolayısıyla bizi alâkadar edecek mahiyettedir. Yalnız, Haenisch'in, Paul Pelliot'nun araştırmalarını nazar-ı itibara almadığını hayretle kaydedelim.—Hellmut Ritter, Philologika XIII. Arabische Handschriften in Anatolien und İstanbul (236-314).—Bibliyografya kısmında (143-194; 315-359) Türkiye, Amerika, Holanda, Belçika, Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya, Mısır, Suriye, Irak, Çin, İsveç, İsviçre, İspanya, Romanya ve Hindistan'da çıkan kitap ve mecmualar hakkında bilgi verilmiştir. Bu arada C. Brockelmann'ın Reşid Rahmeti Arat'ın neşrettiği *Kutadgu Bilig* hakkındaki yazısı (144-146) bilhassa zikre şayandır.

HASAN EREN

Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata. Bibliotheca Orientalis Hungarica V. Budapest, 1942 — 1947. 224 s.

Tibetoloji sahasında çok kıymetli eserler bırakmış olan S. Körösi Csoma'nın 100. ölüm yıldönümü münasebetiyle, Macar âlimleri onun namına güzel bir makaleler mecmuası neşrettiler. Prof. L. Ligeti'nin idaresi altında neşredilen bu 224 sahifelik büyük cilt, Türk dili tarihiyle uğraşanlar için olduğu kadar Türk tarihiyle meşgul olanlar için de dikkate şayandır. Macaristan'da neşredilen kitapları muntazaman takip müşkülâtında bulunan okuyucularımıza bir kolaylık olmak üzere, bu ciltte çıkan araştırmaların adlarını sırasıyle bildirelim :

O. Szemerényi, Beiträge zur hethitischen Grammatik (7- 16). — J. Harmatta, Das Volk der Sadagaren (17 - 28). Harmatta, bu yazısında, Jordanes'e borçlu olduğumuz *Sadagar* (*Sadagarii*) adını izaha çalışmıştır. Bilindiği gibi, J. Marquart Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge'de (44. s.) Sadagarları bir Türk kavmi gibi telâkki etmiştir. Harmatta birtakım yeni tanıklara dayanarak, bu kelimeyi İran dilleriyle izah eden M. Vasmer'in fikrine iştirak etmiştir. — L. J. Nagy, Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Körös in the Library of the Hungarian Academie of Sciences (29 - 56).

— J. Nemeth, Probleme der türkischen Urzeit (57-102). Türk dili hakkında şimdiye kadar mühim araştırmalar yapmış olan Prof. Nemeth'in bu yazısı, başlığından da anlaşılacağı gibi, Türk dili ve Türk tarihiyle uğraşanlar için, çok dikkate lâyıktır. Derin bir araştırma mahsulü olan bu uzun yazıda, Türklerin ilk yurdu hakkında dikkate şayan düşünceler ileri sürülmüştür. — F. v. Laszlo, Die Tokuz - Oguz und die Köktürken (103 - 109). Büyük tarihçi Barthold, Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler (6. - 7. s.; Almanca tercümesi, 11. - 12. s.) adlı meşhur eserinde, *Türk* adıyla *Dokuz Oğuz* adının Orkhon kitabelerinde aynı kavmi ifade ettiği iddiasını ileri sürmüştü. A kagan es csaladja adlı araştırmasında (Körösi Csoma-Archivum III, 11 - 12), Barthold'ün bu iddiasına iştirak etmiyen Laszlo, bu yazısında, bu iddianın hiçbir suretle kabul edilemeyeceğini ispata çalışmıştır. Dikkatli bir araştırma mahsulü olan bu yazının Türkçesi Türk Tarih Kurumu Belleten'inde çıkmıştır (Belleten XIV. 37 - 43). — G. Györffy, Autsur du Codex Cumanicus (110- 137). Györffy'nin bu yazısı, Codex Cumanicus hakkında yapılmış güzel bir araştırmadır. Bu yazının Macarcası 1942-de A Codex Cumanicus keletkezese nek kerdesehez (Budapest, 1942.24 s.) başlığı altında çıkmıştır. — T. Halasi Kun, Monuments de la langue tatare de Kazan (138 • 155). Bu yazı hakkında bakınız: T. Halasi Kun, Philologica III: DFD VII, 607-608. — J. Eckmann, Mirza Mehdîs Darstellung der tschagataischen Sprache (156 - 222). Eckmann, bu yazısında Mirza Muhammed Mehdi Han'ın meşhur Çağatay gramerini *methodique* bir şekilde işlemiştir.

Görülüyor ki bu cilt, bizi doğrudan doğruya alâkadar eden birçok kıymetli araştırmalarla doludur. Bu cildin toplanmasında ve neşrinde büyük bir gayret ve muvaffakiyet gösteren Prof. Ligeti'yi tebrik etmek vazifemizdir.

HASAN EREN

Lajos Fekete, *Budapest a török korban*. Budapest, 1944. XIII, 400 s.

Fekete'nin Türk devrinde Budin adlı yeni eseri, adından da kolayca anlaşılacağı

gibi, Budin'in Osmanlı devrindeki tarihinden bahsetmektedir.

Bilindiği gibi, Fekete Osmanlı tarihinin muhtelif devirleri ile uğraşmış ve millî tarihimize yakından bağlı birçok meseleler hakkında mühim yazılar yazmıştır. Osmanlı devrine ait Türk vesikaları hakkında Avrupa'da yapılan en derin araştırmaları ona borçlu olduğumuz gibi, Macaristan'da Türk hâkimiyeti hakkında şimdiye kadar yazılmış en kıymetli eserler de onun kaleminden çıkmıştır.

Kıymetli Macar âliminin yeni eseri, bugüne kadar bu mesele hakkında yazılmış araştırmaların hiçbirine benzemektedir. Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti ile uzun yıllardan beri uğraşmış olan Fekete, Budin'in işgalini, Avrupa tarihinin umumi çerçevesi içinde, bütün âmilleriyle tasvir ve izaha çalışmıştır.

Osmanlı Türkleri hakkında umumi bir girişten sonra Budin'in Hristiyan Avrupa için ehemmiyetini belirten kitap sahibi, sırasıyla, Budin kalesinin işgali için yapılan harpleri, şehrin işgalinden sonra geçen hâdiseleri, Budin'in tarihi topografyasını etraflı bir şekilde anlatmıştır. Türk devrinde Budin halkının geniş bir tavsifini yaptıktan sonra şehrin idari ve iktisadi durumunu ele almış, Budin'de dinî ve manevî hayat meselesine dokunmuş ve nihayet eserinin son kısmında aile ve cemiyet hayatını izaha çalışmıştır. Kitabın sonunda Osmanlı devrinde Budin sanatları hakkında I. Genthon, M. Oberschali ve S. Garady tarafından yazılmış bir ilâve vardır.

Münderecatını en toplu bir şekilde hulâsaya çalıştığımız bu 400 sahifelik eser, Osmanlı tarihiyle uğraşanlar için her bakımdan çok dikkate lâyıktır. Sağlam Türk ve Macar vesikalarına dayanan Fekete, eski malûmatı tekrarlamakla kalmıyarak, ayrıca çok mühim birtakım yeni tafsîlât da vermiştir.

Osmanlı tarihi ile uğraşan araştırmacılarımıza bu kıymetli eseri tavsiye etmek için yazdığımız bu küçük yazıda teferruat meseleleriyle uğraşmaktan uzak durmak mecburiyetindeyiz. Mamafih buna rağmen, birkaç noktaya kısaca dokunmaktan kendimizi alamıyoruz. .

Osmanlı imparatorluğunun «ufak bir Türk boyuna» dayandığını öne sürmek

(1. s.) artık çok yersizdir. Daha açık bir tâbir ile söyleyelim : Bu iddia, Osmanlı imparatorluğunun' 400 çadırılık bir boy tarafından kurulduğu hakkındaki eski telâkinin tekrarından başka birşey değildir. (Bu telâkki Fekete'nin A Balkan nepei a török allam eleteben [Budapest, 1943. 3. s.] başlıklı araştırmasında açıkça ifade olunmuştur.) Halbuki, M. Fuad Köprülü'nün haklı tenkidlerinden sonra, bu eski ve çürük iddian'ın devamına imkân kalmamıştır. (Köprülü'nün Les origines de l'Empire ottoman adlı güzel «serine bakınız».)

Türkçe «*istabur*» kelimesini Macarca *tabor* kelimesiyle birleştirmekle (17. s.) Fekete tamamiyle aldanmıştır. Bu eski kelimenin tarihi hakkında açık bir fikir edinebilmek için, tarihî kaynakları araştırmak lâzımdır. Çünkü «*istabur*» kelimesine Osmanlı fütuhâtı devrine ait tarihî eserlerde sık sık tesadüf olduğu gibi, yine bu devre ait tarih vesikalarında da bu kelime hakkında mühim tanıklara raslamak kabildir. Türklerin bu kelimeyi Balkan topraklarında İslâvlardan öğrendikleri kolaylıkla tahmin olunabilir. Fekete'nin kitabı münasebetiyle bu eski kelimenin izahı hakkındaki düşüncelerimizi söylemek isterdik. Fakat bu yazıyı uzatmamak için, bunu başka bir fırsata bırakıyoruz. Yalnız, Macarca *tabor* kelimesinin bizim «*istabur*» kelimesiyle hiçbir alâkası olmadığını ilâve edelim.

Macarca *köntös* kelimesi Türkçe *kontaş* kelimesiyle birleştirilemez (132. s.). Bu kelime hakkında Zoltan Gombocz'un fikrini öğrenmek için, bakınız: O [szkar]. A [sboth]., Köntös : Nyelvtudomány V, 320.

Türkçe *turşu* kelimesi (299. s.) Macarcaya *torsia* şeklinde geçmiştir (Hasan Eren : Magyar Nyelv XXXVII, 340).

Türk devrinde Budin hakkında bu güzel araştırmayı yazmış olan sayın Prof. Fekete'yi tebrik etmek ve Osmanlı tarihi ile uğraşan araştırmacılarımıza bu kıymetli eseri tavsiye etmek borcumuzdur. Son söz olarak, Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti hakkında sayın profesörden buna benzer ayrı bir eser beklediğimizi de söyleyelim.

HASAN EREN

A. D e c e i, Versiunea turceasca a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet II [II. Sultan Mehmet'in talebi üzerine patrik II Gennadios (Skholarios) tarafından yazılan İtikatnamenin Türkçe tercümesi]. Sibiu, 1940. 39 s, [Balan Hâtıra Kitabından ayırabası.]

W. Heffening, Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544 - 1548. Leipzig, 1942. VIII + 124 s.

A. Bombaci, Recenti edizioni di testi turchi in trascrizione : Oriente Moderno XXIX, 176 - 189.

İstanbul patriği Gennadios'un Yunan-cadan Türkçeye tercüme edilmiş Yunan harfli İtikatnamesi hakkındaki araştırmamız (Gennadios török hitvallası [G = Gennadios'un Türkçe itikatnamesi]: KCsA I. Ergänzungsband, 139-247) çalkalı aşağı yukarı on beş yıl oluyor. İtikatnamenin Osmanlı dili tarihi bakımından fevkalâde ehemmiyetine binaen bu araştırma T. K o w a l s k i, Gy. M o r a v e s i k, A. B o m b a c i, R a g i p Ö z d e m, E. R o s s i, J. D e n y, W. H e f f e n i n g gibi turkolog ve bizantinologlar tarafından bahis konusu edilmiş, hattâ birtakım ilâve ve düzeltmeler de ileri sürülmüştür. Macarca çıkmış olan bu araştırmanın, Türk Tarih Kurumunun «İstanbul'un 500'üncü fetih yılına hazırlık yayınları» arasında Türkçe olarak neşri bundan birkaç yıl evvel kararlaştırılmıştı. Bu araştırma Türkçesini fazla uzatmamak için, burada eski araştırmamız münasebetiyle ortaya atılan mütalâaları ele almak istiyoruz. Ayrıca, D e c e i'nin adı zikredilen araştırması üzerinde de kısaca durmak icabeder. Çünkü 1936-dan beri İtikatname ile doğrudan doğruya' yalnız bu araştırma meşgul olmuştur.

Oriens mecmuasında bizzat müellif tarafından tanıtılan² bu araştırma, haddıza-

1 Bilhassa Bombaci ile Heffening'in, adlan yazımızın başında geçen araştırmalarına, bir de Bombaci'nin Lâtin harfli Türkçe dil yadigâr-larıyla meşgul olan aşağıda zikredilecek diğer yazılarına bakınız.

2 A. Decci - N. Beldiceanu, Bibliographie 1936-1946 des publications roumaines sur l'Orient : Oriens II, 337-338.

tında İtikatnamenin 1646-da Eflâk'ta hazırlanmış bir suretiyle meşgul olmaktadır. Pertsch'in Berlin yazmaları fihristine göre,¹ bu Arap harfli suretten ilk defa K. Foy bahsetmiştir.² Aynı âlim bu suretin Yunan harfli İtikatnameden birçok bakımdan ayrıldığını, dilinin asıl nüshaların dilinden daha yeni olduğunu ve kıymetinin İtikatname bakımından hayli cüzi bulunduğunu kaydetmiştir. Neşrimizde, bu Arap harfli suret üzerinde, Berlin'den getirttiğimiz fotokopyalar sayesinde, biz de çalıştık³ ve Foy'un çıkardığı neticelere vardık. Bu suretle metnin hatalarla dolu olduğu, transcriptioyu yapanın asıl nüshaya pek bağlı kalmadığı ve bu suretin İtikatname için bir değer taşımadığı anlaşıldı. Bu araştırmaları görmeyen Decei bu suretin tanınmadığını⁴ zannetmekle yanılmıştır. Decei yalnız Foy'un kayıtlarını bilmemekle kalmamış, bizim araştırmamızdan da haberdar olmamıştır. Mamafih Decei araştırmasında Arap harfli suretin Yunan-harfli suretlerle olan münasebeti hakkında Foy'un ve benim tesbit ettiğimiz hususları tesbit etmiş ve bu suretin hem İtikatnameden, hem İtikatnamenin Yunanca aslından ayrıldığını söylemiştir.⁵ Aramızda olsa olsa el yazmasının değerlendirilmesi bakımından bir fark bulunmaktadır. Çünkü Decei Arap harfli suretin İtikatname bakımından değerli olduğuna kanidir.⁶ Ayrıca bu el yazmasına Rumen tarihi nokta-ı nazarından da ehemmiyet atfetmektedir ki,⁷ buna biz de iştirak etmekteyiz.

Bu yazmanın neşrine gelince : Decei'nin facsimileleri gayet okunaklıdır. 1v-5v varakların neşredilen metnin karşılaştırılması sayesinde transcriptionun, bir - iki kelime müstesna, umumiyetle iyi olduğu

1 W. Pertsch, Verzeichnis der türkischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin. Berlin, 1889. El yazması Pertsch'te Nr. 512, diğer yerlerde ise Ms. orient. 4°. 193. kaydı ile zikredilmektedir.

2 K. Foy, Die ältesten osmanischen Transcriptionsteile in g-othischen Lettern : MSOSW IV, 232.

3 G 143-144.

4 Decei, a. e. 13. s.

5 Decei, a. e. 27. s.

6 Decei, a. e. 13. s.

7 Decei, a. e. 13. ve 33. s.

görüldür. Mamafih bu müşahede, 1' varaka şâmil değildir. Bu varak Decei tarafından şöyle okunmuştur:¹

« Bismillahi arrahmani arrahimi.

Hamdû senayi na madut ol Hazreti Halikülvücade ki hamdû sipası minnet olsun, daim aladdevam ve ala memerridduhur. Nice cevdü ihsani atâ kalmıştır, kemali hilmi bahşaişinden. Nice İncili Mukaddes ve Müşerref ve Muazzamda buyurduğu üzere : *"Gelin ol ki ağır yükler ile yüklenmişsiz, gelin bana bünsizin, yüklerinizi tahfif edeyim* ». Yani manası oldur ki : ol ki *"ağır yükler ile yüklenmişsiz* , yani oldur ki bahri isyanda, fisku fücürde ve kendüler esrari üzere yürümüşlerdir ve dami madami fesatte ; ve *"gelin bana bünsizin, yüklerinizi tahfif edeyim* ' manası oldur ki bana yüz tutun el kaldırıp tehaşşü ve tetarrü ile tövbe edin cani gönüldin bünsizin günahnüzü affedeyim, yani istiğfar edeyim.

işbu şerif kitap hristiyan umuru dini şerifleri üzere yirmi bap mürtekiptir ihtisar ile, bilküllü agah // ol biraderi zaman ve hülalanii deveran ve ihvani cihan. Bu şerif ve acep kitap maksudu asli ve arzu külli oldur ki ' . . »

Halbuki bizce, bu kısmın okunuşu Decei'nin imlâsiyle şöyledir :

Bismillah arrahman arrahim.

Hamdû senayi na madut ol Hazreti Halikülvücade ki hamdû şükür ve sipası minnet olsun, daim aladdevam ve ala memerridduhur. Nice cudü ihsan atâ kılmıştır, kemali hilmi bahşaişinden. Nice İncili Mukaddes ve Müşerref ve Muazzamda buyurduğu üzere : *Gelin ol ki ağır yükler ile yüklenmişsiz, gelin bana, ben sizin yüklerinizi tahfif edeyim* ». Yani manası oldur ki ' • ol ki « *ağır yükler ile yüklenmişsiz* » , yani oldur ki bahri isyanda, fiskü fücürde ve kendüler esrari üzere yürümüşlerdir ve dami müdami fesatte; ve *"gelin bana, ben sizin yüklerinizi tahfif edeyim* » manası oldur ki bana yüz tutun, el kaldırıp tehaşşü ve tezarrü ile tövbe edin, cani gönülden, ben sizin günahnüzü affedeyim, yani istiğfar edeyim.

işbu şerif kitap hristiyan umuri dini şerifleri üzere yirmi bap mürtekiptir, ihti-

1 Decei, a. e. 13-14. s.

sar ile, bilgil ve agah //ol, biraderi zaman ve hullanii (sic !) deveran ve ihvani cihan. Bu şerif ve acep kitap maksudi asli ve garazi külli oldur ki . . .

Bu yanlışların tercümesi de tabii hatırlıdır (fara avere, cu toatâ ştünta, v.s.).¹

Bu gibi kusurlarına rağmen, bu araştırma filologya bakımından istifadelidir. Nitekim itikatname meselesiyle uğraşan kısımla, metnin *theologiae* ve Rumen millî münasebetleriyle alâkalı olan baş ve son kısımlarında birçok alâka verici teferuat da vardır. Meselâ Yunan harfli vergi-onun Paris yazmasına (Paris. 1296) veya Yunan harfli versionun menşesine dair söyledikleri zikre şayandır.

Decei, Paris yazmasının, N. İl'minskiy veya Eus. Renaudot'nun düşündüğü gibi, asli nüsha olamayacağını, herhalde vaktiyle İstanbul'dan Crusius'a gönderilmiş nüsha olacağını iddia ediyor.² İl'minskiy ve daha başkalarının bu husustaki fikirlerinin yersiz olduğunu vaktiyle kaydetmiştik.³ Decei bu bakımdan haklıdır. Yalnız, Paris nüshasını Crusius'un nüshasına bağlamakla yanlışmıştır. Çünkü bu nüsha Crusius'un el yazması olamaz. Vaktiyle gösterdiğim gibi,⁴ Crusius'un metni yalnız Paris. 1296 ile değil, ezcümle *Vatic.* 74 ile de sıkı münasebet göstermektedir, fakat bu yazmaların hiçbirleriyle birleştirilemez.

Decei'nin İtikatnamenin menşei hakkında söyledikleri daha mühimdir. Decei'nin tahminine göre, bir Rum dönmesi olan İtikatname mütercimi, kadı Ahmet,⁵ tercümesini—Decei'nin ifadesinden zımnen anlaşıldığına göre—Arap harfleriyle yazmıştır.⁶ Fakat Decei, diğer bir yerde müslüman dininden bir Türk için hazırlanan tercümenin Yunan harfleriyle değil. Arap harfleriyle yazılması icabettiğini söylemektedir.⁷ Bu mefruz Arap harfli metnin bir nüshası patriğin eline geçmiş ve bu nüshadan patriğin muhitinde sonraki

zamanlarda İtikatnamenin bugün bilinen Yunan harfli versiyosu hazırlanmış ve bunun bir sureti XVI. asrın ikinci yarısında Crusius'a da gönderilmiştir.¹

Decei'nin bu dikkate değer faraziyesi Heffening'le Bombacı'nın yukardaki araştırmalarının İtikatnamenin menşei hakkındaki mütalâalarıyla de telif edilebilir. Bilindiği gibi bu iki âlim mütalâalarında İtikatnamenin aslen Arap harfleriyle yazıldığını ve Yunan harfli versiyosunun büyük bir ihtimalle bu nüshaya istinaden ancak XVI. asır zarfında yazıldığını ileri sürmektedir.²

Halbuki biz, İtikatnamenin Yunan harfli versiyosunun Karaferiye'li kadı Ahmet tarafından hazırlandığını ve II. Mehmet'e de bu Yunan harfli versionun takdim edildiğini söyleyerek «eski» telâkkiye uygun bir fikirde bulunmuştuk.³ J. Eckmann da buna yakın bir mütalâada bulunmuştur. Eckmann'a göre, tercüme kadı Ahmet'e, metnin Yunan harfli transcriptiosu ise bizzat Gennadios'a ait olup, bu iki şahıs arasında çok sıkı bir iş birliği yapılmıştır.⁴

Bombacı, Heffening'in görüşünü ancak tefsir ettiği, Decei de iddiasını ispata çalışmadığı için, burada daha çok Heffening'in iddiası üzerinde duracağız.

Heffening, Georgievits'e ait araştırmasının başlangıcında, transcriptioli dil yadigârlarını gözden geçirirken⁵ İtikatnameye birkaç sahife tahsis etmektedir.⁶ Burada, bunun XV. asırda yapılan tercümesinden sonra hemen Yunan harfleriyle yazılmadığını, uzun zamanlar Arap harfli versiyosunun kullanıldığını söylemektedir. Heffening mütalâasını **γκέρτζικι (!)** **κουτζου μουμπαρεκτέ άντι!** (179v 16) ve **δλ κερτζεγι τζεμι άλεμε άνουμάγιτζιν** (179v 18) cümlelerinin müphem oluşuyla ve bu cümle-

1 Decei, a. e. 10. s.

2 Heffeningr, 3-6. s.; Bombacı : Oriente Moderno XXIX, 178.

3 G 139-140, 228.

4 J. Eckmann, Anadolu Karamanlı ağzlarına ait araştırmalar. I Phonetica i FD VIII, 165.

5 Bu listeye 1590-da glagolita harfleriyle yazılmış iki kısa dil yadigârını ilâve edebiliriz (C. Truhelka, Bosanicom pisani turski tekstovi : Glasnik XXVI; 551-553).

6 Heffeningr, a. e. 3-6. s.

1 Decei, a. e. 20-21. s.

2 Decei, a. e. 11. s.

3 G 141-147.

4 G 145-146.

5 Decei, a. e. 10. s.; ayrıca G-un 228. sahifesine bakınız.

6 Decei, a. e. 10. s.

7 Decei, a. e. 11. s.

lerde *ἀντί* (*andi*) fiilinin **ἐκτί* (**ekti*) okunması zaruretiyle ispata çalışmaktadır. Çünkü mefruz Arap harfli metindeki *کرچی قدس* **kerçi qeds* cümlesinin *اکدی* kelimesini Yunan harfleriyle yazan şahıs, yanlışlıkla *andi* diye okumuş ve bunun neticesi olarak iki satır sonra gelen *جميع طاله اککیچین* **emmişin* cümlesinin *اککیچین* kelimesini *anmağışın* şeklinde yazmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu iddianın teyidi için Heffening bu şekilde tashih edilmiş cümlelerin iyi bir mânâ verdiklerini, ayrıca Yunanca yazılmış olan asıl metne de pek uygun geldiklerini söylemektedir. Hattâ bu tashih neticesinde ortaya çıkan *ekmek* fiilinin cümlelerin birinde locativus, ötekinde ise dativus isteğini, mamafih İtikatnamenin Yunanca asıl metnini birçok defa harfiyen takibettiğinden dolayı rectioda görülen bir farkın pek büyük bir ehemmiyeti olmadığını da ilâve etmektedir. .

Heffening, nokta-ı nazarını ispata çalışırken, Yunanca metnin başlangıcında bulunan *ἐδόθη τοῦτο ἀρραβικῶς* cümlesine de dikkati çekmekte ve bu cümledeki *ἀρραβικῶς* kelimesinin ancak Arap yazısına atfedildiği takdirde cümleden sağlam bir mânâ çıkarılabileceğini kaydetmektedir.

Heffening, M. Jugie'nin bir kaydını¹ da zikretmektedir ki, bu kayıta meşhur bizantinolog, birçok el yazmasının subscriptiosuna dayanarak, Türkçe metnin aslen Arap harfleriyle yazılmış olduğunu ileri sürmüştür.

Demek ki Heffening İtikatnamenin bu iki cümlesinin ancak kendi tashihiyle doğru olacağı ve Yunanca aslına da ancak bu tashihlerle uyacağını kabul etmektedir.

Bizce, Heffening'in bu hareket tarzı yanlıştır. Çünkü bu cümlelerde geçen *an-* fiilinin mânası eski Türkçede daha geniştir,² yani cümlelerin an-fiiliyle mânalandırılmaları pekâlâ yerindedir. Ayrıca Türkçe metnin Yunanca metinle karşılaştırılmasında da daha dikkatli davranmak icabeder. Bu karşılaştırma sayesinde Türkçe metnin bazı güçlüklerini biz de aydınlatmağa çalış-

mıştık (*Magyarazatok* faslının 5., 12., 17., 23., 27., 48. ve 52. notlarına bakınız).¹ Mamafih bu karşılaştırma bazen neticesiz kalmıştır (aynı faslın 47. ve 70. notlarına bakınız). Bu gibi hallerde metni zorlamak tavsiyeye şayan usul olamaz. Çünkü kolayca tesbit edilebildiği gibi, elimizde bulunan Yunan harfli Türkçe yazmalar Yunanca aslına çok kere uymamakta, hattâ Türkçe metinde Yunanca metnin birçok cümleleri de geçmemektedir.² Hulâsa Heffening'in **ἐκτί* fiilinin Yunanca *σπεῖρω* fiiliyle birleşmesine dair söyledikleri güzeldir; esasen aynı şeyi vaktiyle biz de söylemiş,³ fakat bu fikri terk etmek mecburiyetinde kalmıştık, çünkü Yunanca metin bu gibi meselelerde sağlam bir yardımcı olamamaktadır. Heffening'in izahının diğer zayıf noktası, *ἀνομαζήτις* şeklidir. Çünkü *اککیچین* **ekkiçin* şeklini Yunan harfleriyle yazanın sırf iki satır evvelki *اکدی* **ekdi* şeklini bir kere yanlışlıkla *ἀντί* diye okuduğu için bu türlü yazmış olduğuna ihtimal verilemez. Heffening'in fiillerin ne gibi takılar istedikleri hakkında söyledikleri ise tamamiyle yanlıştır. Zira İtikatnamede Yunancaya çalan hususiyetler yoktur.⁴ Rectiolar daima çok titizlikle yapılmış olup bütün metinde bu bakımdan nadir, fakat doğru rectio olarak ancak bir tek misal (*κισφελεν*- 'se vetir, s'habiller') vardır.⁵ Bu sebeple Heffening'in ileri sürdüğü hatalar hatıra bile gelemez.

Δεύτερον ἐδόθη τοῦτο ἀρραβικῶς cümlesinin izahı hakkında Heffening tarafından verilen izah da yersizdir. İtikatnamenin baş kısımlarında bir *μετεγλωτίσθη* (*siel*) *δὲ εἰς τὴν τουρκοαραβόγλωσσαν* cümlesi geçmektedir. Bu cümlede *toupxoapaβόγλωσσαν* kelimesinin XV. asırdaki mânası Gy. Moravcsi'kin şifahi ifadesine göre, 'Osmanlıca' mânasından başka bir şey olamaz. Buna göre Yunanca asıl metnin başında bulunan *ἀρραβικῶς* kelimesini de bu şekilde izah etmek mümkündür. Zaten bu cümleleri yazanların Arap yazısını değil, bir dil anladıklarını iki cümledeki *ἐδόθη*

1 G 174-179 ; ayrıca 145. sahifeye de bakınız.

2 G 146, 167-174.

3 G 177.

4 G 228.

5 G 229.

1 L. Petit - X. A. Siderides - M. Jugie, *Oeuvres complètes de Gennade Soholarios*. Paris, 1927- ... III, XLI. s.

2 G 177.

veya με-εγλωτίσθη kelimesi de açık bir şekilde ispat eder. Ayrıca yazmaların subscriptiolarında 'Αγαρηνοί ve Πέρσαι isimlerinin de sık sık geçtiğini söylemeliyiz. Bu isimler altında Agarenuslar ve Acemler anlaşılmayıp Osmanlılar anlaşılır.²

Heffening'in Jugie'ye dayanarak, yazmalardaki subscriptioların Arap harfli aslı bir versiyoya delâlet ettikleri hakkındaki fikrine gelince, zikredilen yerde Jugie, Türkçe versionun Türkçe bilen Rumlar tarafından Arap harfleriyle yazılmış olması ihtimalini ihtiyatla ileri sürmüştür. Demek ki bu kaydın değeri, vaktiyle de söylediğimiz gibi,³ cüzdür ve bu gibi mühim bir meselede bunun delil olarak kullanılması yersizdir.

Hulâsa, Heffening'in öne sürdüğü deliller sağlam bir esasa dayanmamaktadır. Zaten bugün bilinen İtikatnamenin, Arap harfli bir metnin translitteratiosu olmadığı, bu metinde ancak ağızdan yazdırmak suretiyle anlaşılabilir bir takım inceliklerin⁴ mevcudiyeti sayesinde de görünüyor. Vurgunun titizce kaydı da metnin ağızdan yazdırılmış olduğunu gösterir.⁶ Buna karşı, ağızdan yazdırmanın elinde Arap harfli bir metnin bulunması icabettiği iddia olunabilirse de, böyle bir iddiaya fazla değer atfedilemez. Hakikat şudur ki, İtikatnamenin şimdiye kadar ancak Yunan harfli metinleri bulunmuş olup, Arap harfli metni — Yunan harfli bir metinden Eflâk'ta Arap harfleriyle istinsah edilmiş⁷ nüshadan sarfınazar — ele geçmemiştir. Bütün bunlar, Karaferiye'li kadının ancak bir Yunan harfli metin hazırlamış olduğunu ve II. Mehmet'e de böyle bir nüsha sunuldu-

ğunu göstermektedir. II. Mehmet'in Yunancaya karşı gösterdiği alâka hakkındaki bilgimiz genişledikçe¹ bu ihtimal, Decei'in temas edilen görüşlerine rağmen, pekâlâ kabule şayandır.

Heffening bundan sonra İtikatnamenin Yunan harfli versiyosunun XV. asırda değil, XVI. asırda, en geç 1577-de yazıldığını da ispata kalkışmıştır.² Heffening'in yukardaki fikirlerini tamamiyle benimsiyen Bombaci, bu faraziye ihtiyatla, «nessuno di siffati argomenti e decisivo» kaydıyla karşılamaktadır.³ Bombaci, bu faraziye hakkında ortaya atılan delilleri şu dört maddede toplamaktadır:³

1. En eski Yunan harfli yazmalar XVI. asra aittir.

2. Yunan harfli metin, zamanla bozulmuş bir Arap harfli versiyoya dayanmaktadır.

3. Yunan harfli metin büyük bir ihtimalle I. Selim'in hükümdarlığı zamanında (1512-1520) İstanbul'da iskân edilmiş Karamanlılara aittir.

4. Yunan harfli metin, Lâtin harfli metinlerde sistemli surette ancak XVII. asırda kaydedilmiş bir g, ğ > y değişmesi göstermektedir.

Bizce bu itiraz ve delillere fazla ehemmiyet isnadetmemelidir; zaten aşâğıda görüleceği gibi, çoğu hakiki vaziyete tevafuk etmemektedir:

1. Kullandığımız yazmalar, fihristlere göre, ekseriyetle XVI. asra aittir. Yalnız Stevenson *Vatic.* 73-ü XV-XVI. asra koymaktadır. Fihristlerin kayıtlarını vaktiyle teknik güçlüklerden dolayı yazmaların su damgasiyle kontrol edemedik. Mafih buna lüzum da yoktu, çünkü tetkik edilen yazmaların hiçbirisinin aslı olmadığı ve XVI. asırda hazırlanmış *Vatic.* 43, *Paris* 1296 ile Crusius metninin, XV-XVI. asra atfedilen *Vatic.* 71-le beraber daha eski bir yazmadan istinsah edildiğini, fakat bu yazmanın da muhakkak asıl yazma olmadığını tesbit etmek zor değildir.¹

1 E. Jacobs'un Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung (Oriens II) adlı yazısının meselâ 27-30. sahifelerine bakınız.

2 Heffening, a. e. 5. s.

3 Bombaci: Oriente Moderno XXIX, 178.

4 G 146.

1 Petit - Siderides - Jugie, a. e. III, XL. s. ; G 156.

2 Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica. Budapest, 1942-1943. II, 303. s.

3 G 228.

4 G. Berg-strasser'in Zur Phonetik des Türkischen (ZDMG LXXII, 233-262) adlı yazısında ilmi şekilde ilk defa olarak tetkik edilen bu incelikler hakkında G-un 181. ve 194-195. sahifelerine bakınız.

6 G 216-222.

7 Bizzat müstensih de bunu söylemektedir. Foy'un, bizim ve Decei'in araştırmalarımızdan sonra (Decei'den Heffening- haberdar değildir) Heffening'in bu mefruz Arap harfli versio ile bir münasebeti olduğuna dair iddiası tamamiyle yersizdir.

2. Gerçi Heffen'ing yanlış olan **تڨۇرمىلە** kelimesini doğru olan **چارمىھلە** şeklinden Arap harfli versionun bir metin bozukluğuyla izah etmenin daha kolay olduğunu ileri sürmekte ise de, bu delil büyük bir şey ifade edemez. Çünkü **جزم** * şeklinden **چارمىخ** * şekli, hiç olmazsa **تڨۇرمىلە** •den ***تڨۇرمىخىلە** kadar uzaktır.

He f f e n i n g'in bu bapta verdiği diğer metin tashihlerini de benimsiyemeyiz. Meselâ *μποῦ ἀτατὲν γκεντι ἰτζιν νοζάν γκελιμῆς* (182v) cümlesini *γκεντι ἰτζιν νοζάν* terkibi bir «sprachlich unmögliche Konjektur» olduğundan *...γκεντιῆ ἰτζι (=hiç)...* şeklinde değiştirmiştir. Metnin gelişi müsaade etse bile, bu tashih kabul edilemez; esasen yazmanın varyansları da bunu teyidmemektedir. «Sprachlich unmögliche Konjektur» meselesine, yani He f f e n i n g'in başlıca deliline gelince, *kendisi* şekli yerine bugün de çok defa *kendi* şeklinin kullanıldığını söyleyelim.¹ Şu halde *gendi için* (bugünkü: *kendisi için*) terkibi pürüzsüz bir terkiptir.

H e f f e n i n g'in, 179^v 14. satırına dair söyledikleri de iyi bir tashih değildir. Ona göre, bu satırda bulunan **χαχ τίν** **γανὰ** terkininin **χαχτίν γανὰ** diye tashihi icabeder. Çünkü böylece bu terkip Yunanca aslında bulunan **πρὸς τὸν θεὸν** cümlesine tamamen uyacaktır. Metnin gelişi bu tashihi bu sefer de mümkün kılmakta ise de, bu tashih çok şüphelidir. İtikatnameden birçok defa ayrılan Yunanca aslının bu türlü metin tashihlerinde ancak her iki istikamette sağlam neticeler elde edildiği takdirde bir değeri olabileceğini söylemiş-tik- Halbuki burada bu, varit değildir; çünkü H e f f e n i n g—İtikatnamede vurgu tam bir şekilde işaretlenmiş olduğu halde²—tashihiinde **χαχ ve τίν** kelimelerinin vurgu-sunu dikkate almamıştır. Katî delil say-mamakla beraber İtikatnamede ablativus takısının ancak *-dan, -den, -tan, -ten* şek-linde geçtiğini³ de kaydedebiliriz.

Umumiyetle metin tenkidi tekniğinde Heffening'ten birçok bakımdan ayrılmakta olduğumuz görülmektedir. Bu ayrılık Heffening'in İtikatname metnini

bir *edition critique*te, yani mevcut el yazmalarını az çok kaynaştırmak isteyişinde de göze çarpmaktadır. Bu nevi kaynaştırmaların hikmetini G. P a r i s'in meşhur bir araştırmasıyla beraber daima biraz şüphe ile telâkki ettikten başka neşrimizde bu usule ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü yazmalar arasında *Vatic.* 43 doğruluğu bakımından o kadar sivrilmiştir ki, neşir ancak bunun üzerine kurulabilir, öteki metinlerin okunuşları ise ancak notlar arasında yer alabilirdi. ¹

3. H e f f e n i n g'in Karamanlı deliline gelince, bu delilin çürük olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü E c k m a n n, adı geçen yazısında, İtikatnamenin Karamanlca değil, Osmanlıca olduğunu ve bu metnin Karamanlılarla hiçbir münasebeti olmadığını tesbit etmiştir.² Demek ki Karamanlıların XVI. asırda İstanbul'a iskânı ile itikatname arasında bir bağ aranamaz.

4. İtikatnamenin *g, ğ > y* değişmesi dolayısıyla Heffening tarafından ortaya atılan deliller. Yunan harfli metnin menşei XVI. asra koymak için kâfi gelmemektedir. B o m b a'c i d e bu fikirdedir.

Mesele şundan ibarettir : İtikatname, bazı teferruat³ sarfınazar, şüphesiz ve tam bir g, ğ > y değişmesi arz ederken, diğer dil yadigârları bu değişmeyi, hiç olmazsa Heffening ve Bombaci'ye göre, ⁴ sistemli bir şekilde XVII. asırda başlatmaktadırlar. Yunan harfli metnin menşini ise XVII. asra koymak Heffening'e göre mümkün değildir.

İtikatname ve Lâtia harfli dil yadigârları arasında bu meselede görülen te-
zadın ancak zahiri olduğunu vaktiyle söy-
lemiştik ; çünkü Lâtin* harfli yadigârlarda
y sesinin g harfiyle de işaretlenmiş olması
ihtimali büyüktür. Demek ki tezat basit
bir işaretleme meselesinden başka bir şey
değildir ve böylece bu değişimin tarihini
Lâtin harfli dil yadigârlarına göre de XV.
asra çıkarmak pekâlâ mümkündür. ⁵ Bunu

1 G 144-147.

2 Eckmann : FD VIII, 165.

3 G 209-212.

4 Hoffoning., a. e. 5. ve .65-66. ş.; Bombacı : Oriente Modemo XXIX» 178.

5 G 210.

A. Ü. D, T. C. F. Dergisi F. 17

1 Deny, Gramm. 303. madde.

2 G 216-222, 228.

3 G 225.

teyit için, aynı yerde bir-iki misal de verilmişti. Bilhassa İstanbul'un fethi sırasında Türk ordusunda bulunan Nestor-İskander adlı Rus kronikacısının eserinde ¹ geçen misaller çok mühimdir. Zamanımıza XVI. asırda hazırlanmış bir nüshası kalmış olan bu eserde yalnız *bey* kelimesi geçmektedir. Bu kaydın Kiril yazısıyla yazılmış olması pek ziyade dikkate değer. Çünkü Kiril yazısında *g* harfinin Yunan ve Lâtin harfli yadigârlarda olduğu gibi *y* ses değeri yoktu. ² Neşrimizde büyük Macar âlimi J. Melich'in Nyelvtudományi Közlemenyek [NyK = Lisaniyat Haberleri] dergisinde Lâtin harfli Macar imlâsının menşeiini araştıran bir yazısına ³ da dikkati çekmiştik.

Araştırmamızın neşrinden sonra, bu meseleyi Bombaci ⁴ ile Heffening ⁵ ele almışlardır. Birçok alâka çekici fikir ortaya atmış olmakla beraber ne Nestor-İskander'in kayıtlarına, ne de Melich'in zikredilen araştırmasına ehemmiyet verilmiştir. Bu araştırmaların, Lâtin harfli metinlerdeki harflere lüzumundan fazla değer verdiği, *orthographique* hususları büsbütün arka plânda bıraktığı veya buna gelişigüzel temas ettiği göze çarpar.

Heffening ile Bombaci'nin bu husustaki nokta-ı nazarını şöyle hulâsa etmek mümkündür :

a. Lâtin harfli dil yadigârlarında, XVI. asırda, *e*, *ö*, *ü* seslerinden evvel, birtakım dağınık *g* - > *y* - değişmelerine tesadüf olunur. Meselâ 'ghiusel oo jusel.

b. Bombaci'ye göre, Lâtin harfli dil yadigârlarında XVI. asra ait birtakım *y* > *g* - değişmeleri vardır. Heffening bu hâdiseyi, anlaşılması biraz güç bir şekilde,

kilde, ses hâdisesi olarak ancak İtalyan dil yadigârlarında kabul etmekte, buna karşılık Georgievits'te *y* sesinin bir « Alman *g*-siyle» işaretlenmiş olduğunu, yani *graphique* bir hususiyet olarak telâkki edilebileceğini ileri sürmektedir. ¹ İki âlim hâdiseyi phonetica bakımından da aynı şekilde izah etmemekle beraber, bu iki değişmenin karşılıklı olarak birbirine tesir ettikleri ve dolayısıyla kaydı yapanların çoğu defa bu sesleri birbirlerinden tefrik edemedikleri hususunda mutabıktırlar. ²

c. Lâtin harfli dil yadigârlarında XVI. asırda kelime içinde veya sonunda bir *g*, *ğ* > *y* değişmesi yoktur. Argenti'nin 1533-te yazılmış eserinde dağınık misallere tesadüf edilmekle beraber (beilerum 'delli signori', ceinerum, 'mastico', ghieccimee. deil), ³ buna ait sistemli misalleri ancak Ferraguto'nun XVII. asrın başında yazılmış gramerinde bulmaktayız (eilenerum 'dimorare', deier 'uale', duume 'bottone', vvt 'conseglio', joe 'aco', ci 'crudo', jlt 'huomo ualoroso'). ⁴

Heffening ile Bombaci'nin araştırmalarını okuduktan sonra bir müddet *a* ve *b* maddelerinde zikredilen hâdiseyi *phonetique*, *c* maddesinde zikredileni ise *graphique* bir hâdisa olarak izaha temayül etmiştik. Fakat bugün bu üç madde arasında *graphique* bakımdan da birtakım bağların mevcudiyetine ve ancak bu bağların neden ibaret olduğunu hallettikten sonra *a* ve *b* maddelerinde zikredilen hususların belki phonetica yoluyla izahı mümkün olabileceğini zannediyoruz.

Bombaci'nin *g*, *ğ* > *y* değişmesi, hakkında yakında çıkacak olan yazısını ⁵ beklerken burada iki noktaya dikkati çekmekten kendimizi alamıyoruz. Bunlardan bir şudur : bu iki âlim bir yandan kelime ortasındaki ve sonundaki *g*, *ğ* > *y* değişmesini

1 Povest' o Carigrade (ego osnovaniy i vzyatiy Turkami v 1453 godu) Nestora-İskandera XV veka t Pamyatniki drevney pis'mennosti i iskusstva LXI 2.

2 A. Leskien, Handbuch der albulg-arischen Sprache. Heidelberg-, 1922. 1-8. s.

3 J. Melich, Latinbetüs helyesirasunk eredete : NyK XLIX, 98-140.

4 A. Bombaci, La "Regola del parlare turcho" di Filippo Argenti. Napoli, 1938. 44., 55. ve 58-59. s. ; A. Bombaci, Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611) : Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 215-216; Bombaci : Oriente Moderno XXIX, 183-184, 188.

5 Heffening', a. e. 65-66, 75-77. s.

1 Heffening, a. e. 75. s. ; ayrıca, Bombaci'nin itirazı için adı geçen yazıya (Oriente Moderno XXIX, 183) bakınız.

2 Heffening', a. e. 76-77. s. ; Bombaci : Oriente Moderno XXIX, 183-184.

3 Bombaci : La "Regola del parlare turcho", di Filippo Argenti. 54-55. s.

4 Bombaci : Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli N. S. I, 215.

5 Bombaci : Oriente Moderno XXIX, 183.

XVII. asra koyarak İtimatnamenin Yunan harfli versiosunun menşei ni hiç olmazsa zamanımıza yüz yıl daha yakın almak isterlerken, öte yandan XVI. asırda bir *g- > y-* değişmesinin mevcudiyetini kabul etmektedirler. Halbuki, XV. asra ait ve *g* sesinden *y* sesini daha kolayca işaret edebilen İtikatnamede bunun izine bile raslanmamaktadır.

Daha mühim olan diğer nokta, Lâtin harfli dil yadigârlarında *y* sesinin *g* harfiyle işaretlenmesi meselesidir. Heffening ve onu takiben Bombacı bu hâdiseyi bir «Alman hâdisesi» diye¹ göstererek bunu dar bir sahaya inhisar ettirmişler ve bunun neticesi olarak hâdiseye lüzumu kadar değer vermemişlerdir. Bu hâdisenin yalnız Alman sahalara münhasır kalmayıp başka yerlerde de geçtiğini ve Lâtin harfli yazılarda *g* harfinin ses değerinin en mühim meselelerden biri olduğunu söylersek, bu hareket tarzının yanlış olduğu derhal anlaşılır.

Bu mesele, Lâtin dilinin *ge, gi* hecesinin ortaçağda, IX - X. asırda, artık elle tutulur bir şekilde tesbit edilebilen ve o zamanlarda meydana gelmiş çeşitli millî yazıların imlâlarında da tesirini göstermiş bulunan telâffuzıyla alakalıdır.

ge, gi hecesi Almanya'daki ortaçağ Lâtincesinde IX - X. asırdan itibaren ta XVI. asra kadar *ye, yi* diye telâffuz edilmiş ve bunun neticesi olarak *althochdeutsch* metinlerinde *ye, yi* hecesi *ge, gi* harfleriyle işaretlenmiştir.² Almanlar Lâtince *ge, gi* hecesinin bu telâffuzunu IX - X. asırda, hristiyanlığı yaydıkları bütün sahalara teşmil ettirmiş ve bunun neticesi olarak *ge, gi* harfleri Slovenlerde, Çeklerde, Slovaklarda, Lehlerde *ye, yi* seslerinin işareti de olmuştur.³

Buna karşılık, ortaçağ Lâtincesindeki *ge, gi* hecesinin telâffuzu Roman dillerinde başka şekilde inkişaf etmiştir. Fransızcada Avam-Lâtincenin telâffuzundan meydana gelmiş olan tam Yeni-Lâtin karşılığı *c* (sonraki *j*) bulunmaktadır,⁴ *ge, gi*

hecesindeki *g-nin* bu *c* ses değeri sonradan Macaristan'da kullanılan Lâtinceye de geçmiştir, nitekim Orta-Avrupa'da *y* sesini *g* harfiyle işaretlemeyen bir yazı vardır ki, o da Eski-Fransız imlâsına dayanan Macar yazısıdır.¹

Lâtince *ge, gi* hecesinin telâffuzu bizi burada bilhassa alakadar eden diğer Roman dilinde, İtalyancada, *ce, ci*, bazı muntakalarda ise *dze, dzi* olmuştur.² Bu telâffuz ilk bakışta İtalyan *g* harfine *y* ses değerini atfetmiyen Bombacı'ye hak verecek bir mahiyet taşımaktadır. Ancak mesele bu kadar basit değildir. İtalya'daki Lâtince telâffuzun ve millî İtalyan imlâsının girift meselelerine dalmak istemekle beraber İtalya'daki Lâtince telâffuzun İtalyan dilinin bazı ses değişmeleriyle tezatta olduğunu söylemeliyiz. (Meselâ Lâtin *j* harfinin *y* diye okunmasını hatırlatalım.)³ Buna benzer tezatlar galiba eski devirlerde de vuku bulmuştur. Hiç olmazsa bazı İtalyan metinlerindeki *y* sesinin *g* harfiyle işaretlenmiş olduğunu bu şekilde izah etmek lâzım gelmektedir. Bu nevi metinlerden tok misal olarak *i* sesi önündeki *y-yi* istinasız, diğer sesler önündeki *y* sesini ise arasına *g* harfiyle işaretliyen Codex Cumanicusun İtalyan kısmının *giltra-* (*yiltra-* 'blitzen'), *gil* (*yil* 'Jahr'), *vgial-* (*yuyal-* 'sich schâmen'), *vgat* (*uyat* 'Scham'), v.s. misallerinin⁴ zikriyle iktifa ediyoruz.

Son olarak, *g* harfinin *y* ses değerinin, J. Melich'in Macarcadaki Slav unsurlarını araştıran yazısına göre, Hırvat dil yadigârlarında da geçtiğini⁵ kaydedebiliriz. Bu işaretleme menşe itibariyle Alman mı, yoksa İtalyan mıdır, bunu şimdi kestiremiyoruz. Mamafih bu menşe meselesi bu yazı bakımından tâli bir mahiyeti haizdir.

Bütün bunlardan sonra, Lâtin harfli Türk dil yadigârlarından Mühlbacher'in veya Georgievits'in eserinde *g* harfinin bazen *y* sesini ifade ettiğini kabul edebi-

1 Melich : NyK XLIX, 112, 140, 120-121,

2 Melich: NyK XLIX, 116, 124-125.

3 Melich: NyK XLIX, 113.

4 K. Gronbech, Komanisches Wörterbuch. Kopenhagen, 1942. 13. s.

5 J. Melich, Szlav jövenyszavaink : NyK XXXIII, 181-182.

1 Heffeningr, a.e. 75. s. ; Bombacı : Oriente Moderno XXIX. 183.

2 Melich: NyK XLIX, 119-120, 109, 129.

3 Melich : NyK XLIX, 120-121, 110.

4 Melich: NyK XLIX, 122-123, 116-117.

liriz. Aksi takdirde her iki müellifin bu meselede Macar imlâsına dayandıklarını farz etmemiz gerekmektedir ki, netice itibariyle bu da imkânsız değildir.¹ Buna mukabil bir Macar tesirini bir Leh dil yadigârında geçen ve içinde B o m b a c i tarafından bir *g* > *g* değişmesi görülen, mamafih okunuşu muhakkak *safraya* olan bir *safragiach* kelimesinde² de farz etmek yerinde olmayacağı kanaatindeyiz. Keza İtalyan dil yadigârlarında da *g* harfine bazen *y* ses değerini atfetmek mecburiyetinde olduğumuzu kabul etmeliyiz. Codex Cumanicusun tanıkları bizi buna âdeta zorlamaktadır. Bütün bunlardan sonra, Lâtin harfli dil yadigârlarındaki *g* harfinin XV. asırdaki *g*, *ğ* > *y* değişmesi aleyhine bir delil olarak kullanılamıyacağı aşîkârdır.

Hulâsa, İtikatnamenin aslen Arap harfleriyle yazılmış olduğu faraziyesi, H e f f e n i n g'in delillerine rağmen zayıftır. Bunun gibi, İtikatnamenin bugün bilinen yegâne Yunan harfli versiyosunun XVI. asırda meydana gelmiş olduğunu ispat etmek maksadiyle ileri sürülen delilleri de katî şekilde reddedebiliriz.³

T. HALASI KUN

Sovetskaya Etnografiya 1946.

Sovetskaya Etnografiyanın bu cildi turkologyaya ait birçok makale ihtiva etmektedir.

Birinci cüzde Rus Akademiyası azalarından N. S. D e r j a v i n'in Proisxojenie bolgarskogo naroda i obrazovanie pervogo bolgarskogo gosudarstva na Balkanskom poluostrove adlı makalesi (59-83) Tuna Bulgarlarının menşei ve birinci Tuna Bulgar İmparatorluğunun teşekkülü ile meşgul olmaktadır. K. V. V y a t k i n a (Perejitki materinskogo roda u buryat-mongolov) maderşahiliğin Buryatlarda bulunan izlerin-

den (137-144), V. G. M o s k o v a (Plemenie «göli» v turkmenskix kovrax) ise Türkmen halılarının kabile işaretlerinden (145-162) bahsediyor. Kronika kısmında G. K a r p o v'un (Etnografiçeskaya rabota v Turkmenii) Türkmenistan'daki *ethnographie* araştırmalardan bahseden küçük yazısını (239-240), V. M o s k o v a'nın (Etnografiçeskaya ekspediciya k turkmenam Samarkandskoy oblasti) ise Semerkant Türkmenlerini tetkik eden bir sefer heyeti hakkındaki haberini (241) okumaktayız.

İkinci cüzden evvelâ V. V. G i n z b u r g'un Antropologičeskie dannie po etnogenezu xazar adlı ve Hazer kavminin teşekkülünü antropologyanın yardımıyla tenvire çalışan ufak yazısını (81-86) zikredebiliriz. Aynı cüzde S. P. T o l s t o v (Novogodniy prazdnik «Kalandas» u xorezmiyskix xristian naçala XI veka) XI. asırdaki Khvarizm hıristiyanlarının yılbaşı merasimiyle, *kalandas*a (87-108), M. O. K o s v e f l (Oçerki po etnografii Kavkaza) Kafkasya'nın *ethnographie* meseleleriyle (109-144), L. P. P o t a p o v (Kul't gor na Altae) Altaylar civarındaki dağ kültü ile (145-160) meşgul olmaktadır. Kronika kısmında I. M. D j a f a r z a d e (Etnografiçeskaya rabota v Azerbaydjanskoy SSR) Azerbaycan Cumhuriyetinde yapılan *ethnographie* faaliyeti kısaca tanıtmaktadır (216).

Sovetskaya Etnografiyanın bu cildinde turkologları bilhassa alâkalandıran malzeme üçüncü cüzde bulunmaktadır. Burada evvelâ Kazan Cumhuriyetinin 25. yıldönümü münasebetiyle Kazan Türklerinin menşei arkeologya, tarih, antropologya, etnografya ve lisaniyat yardımıyla izaha çalışan A. P. S m i r n o v'un, T. A. T r o f i m o v a'nın, N. I. V o r o b' e v'in ve L. Z a l y a y'ın yazıları mühimdir. Makalelerin dördü de turkologyanın karanlık bir meselesine temas ettiklerinden aşağıdaki satırlarda bunları biraz etraflıca tanıtmak istiyoruz.

S m i r n o v'un K voprosu o proisxojenii tatar Povolj'ya adlı yazısı (37 - 50) arkeologya bakımından birçok dikkate değer malzeme ihtiva etmekle beraber, anatarih araştırmalarında sağlam neticeler elde edebilmek için meselelerin evvelâ — S m i r n o v'ca ihmal edilen — lisanî kısmını hal-

1 Heftening, a. e. 40. s.

2 A. Zajaczkowski'nin Glosy tureckie w zabytkach staropolskich I. Katechizacja turecka Jana Herbinusa (Eski Leh yadigârlarında Türkçe glossaiar I. J. Herbinus'un Türkçe hıristiyan ilmihi ; Wrocław, 1948) adlı eserinde geçen bu kaydı Bombaei'nin sözü geçen yazısından (Oriente Moderno XXIX, 188) tanımaktayız.

3 Düzeltme: 254. s. 5. not: glagolita harfleriyle yerine Boşnak yazısiyle.

letmek lâzım olduğunu hemen ilâve edelim. Bir kavmin anatarihinde esası, iskeleti daima lisani malzeme teşkil etmektedir. *Archeologiqae, anthropologiqe, hattâ ethnographique* malzeme bile ancak ikinci derecede, iskeletin boşluklarını dolduracak malzeme mahiyetindedir. Anatarihin kaynaklarının, malzemesinin hususiyetlerinden kolayca anlaşılabilen bu hakikat, tabii yalnız Kazan Türklerinin anatarihi için değil, bütün kavimler tarihinin benzer kısmı hakkında da varittir. Sebebidir, anatarihler için lisani malzemeden çıkarılabilen ve bir coğrafi sahaya bazan ancak güçlüklerle bağlanan mütaların birer kavme atfedilmesinin, ona bağlanmasının gayet katî bir şekilde yapılabilmesidir. *Archeologiqe, anthropologiqe* ve *ethnographique* malzemeye gelince, bu tam ters hususiyetler arz eder. Bunların bir coğrafi sahaya bağlanmaları ne kadar kolaysa, muayyen bir kavme bağlanmaları bazan o kadar güçtür. Bu duruma göre, Kazan Türklerinin anatarihinde de S m i r n o v ile arkadaşlarının meselenin evvelâ lisani cephesini aydınlatmaları lâzım gelirdi, arkeologyaya ve diğer sahalara ait malzemelerini ancak bundan sonra kıymetlendirebilirlerdi. Maalesef bu yazılarda temas ettiğimiz prensip meselesi dikkate alınmamıştır. Çünkü Z a l y a y'ın (sıra itibariyle de sonuncu!) makalesi Kazan Türkleri anatarihinin lisani araştırılması gibi telâkki edilemez. Bu hareket tarzının tabii neticesi olarak S m i r n o v ve arkadaşlarıncı bir araya getirilen malzeme çoğu defa tamamıyla köksüz kalmakta ve bazı kısımlarının Kazan Türklerine ait olduğuna hiçbir şey ispat etmemektedir.

S m i r n o v'un yazısının ikinci—tâbir caizse—*methodique* hatası, siyasi cereyanlara fazla kapılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu tesbitimiz yalnız S m i r n o v'a ait olmayıp, bütün arkadaşlarında da az çok göze çarpar. Makalelerin dördü de Kazan Türklerinin Moğollara bağlanamayacağını, Kazan Türklerinin Volga Bulgarlarının torunları olduklarını söylemektedir. Bu iddiaların bazı tashihlerle kabule şayan olan bu kısmı siyasi mülâhazalardan uzak olmakla beraber, bu iddiaya dayanan neticeler gayet açık bir gaye ile hazırlanmıştır. Çünkü S m i r n o v'gil, Kazan Türkle-

rinin ecdatları olan Bulgarları, maddi kültür sahasından bir araya getirdikleri büyük malzemeye istinaden, Volga-Kama mıntakasının *autachtone* sekencesine bağlayıp, Kazan Türklerinin kökünü ya doğrudan doğruya bu *autochtone* sekenede, veya göya aslen Türk olmayıp, Alan-Sarmata menşeli olan (S m i r n o v, 40 ve 50) Bulgarlarda görmektedirler. Bu yanlış nokta-ı nazarın mantiki neticesi olarak, bilhassa S m i r n o v tarafından çok kesin bir şekilde ortaya atılan (50), bizce garibe diye vasıflandırılabilir bir şöyle bir telâkki meydana gelmektedir: Kazan mıntakasındaki türkleşme ancak Hazer istilâsı zamanında başlamış ve aslen Türk olmıyan Kazan Türkleri de bu türkleşme sayesinde Türklerin saffına geçmişlerdi.

. T r o f i m o v'a'nın kaleminden çıkan Etnogenez tatar Srednego Povolj'ya v svete dannix antropologii adlı yazı (51-74) Kazan Türklerinin menşei antropologyanın yardımıyla tenvire çalışmaktadır. *Anthropologique* malzemeden çıkardığı neticelerin hulâsası şudur: Orta-Volga havâlisinde bulunan Fin, Türk ve İslâv kavimlerinin karışması çok eskidir (Ananyino devri bile bunu göstermektedir), bütün bu kavimler birbirlerinin *race* tiplerine bilaistisna sahiptir ve Kazan Türklerinin *race* tipleri de onları komşu kavimlere bağlamaktadır. Ayrıca dikkate değer bir kayıt olarak Kazan Türklerinin *mongolaide* unsurunun ancak % 14-5 teşkil ettiğini (56), fakat tarihî malzemeye dayanarak bu unsurun da Moğol istilâsı neticesi olarak buraya gelmediğini, çünkü Moğol istilâsının antropolya bakımından zayıf bir tesir icra etmiş olduğu iddiasını (66) da zikretmeliyiz. T r o f i m o v'a'ya göre, *mongolo'ide* tipi, bu mıntakanın *race* tipleri arasında, Ananyino devrinden beri mümtaz bir yer işgal etmektedir (59). Bu tip kısmen başka tiplerle karışmış (72), kısmen de Kıpçak ve Noğay tesirlerinin neticesi olarak aynı tipin Güney-Sibirya çeşidiyle zenginleşmiştir (73).

Bu yazıdan sonra V o r o b' e v Proisxođenje kazanskix tatar po dannim etnografii adlı yazısında (75 - 86) Kazan Türklerinin menşei etnografya bakımından izaha çalışıyor. Yazısının anafikri şudur s Kazan Türklerine ait olan ve bilhassa

maddi etnografya sahasından alınan malzemenin tanıklığına göre, Kazan Türklerinin bugünkü kültürü bir orman (*autochtone*, Türk olmıyan) ve bir bozkır (Türk) kültürünün karışmasından doğmuştur. Bu çifte menşeli kültüre sonraları bir tâli müslüman ve Rus kültür tesiri de katılmıştır. Bu yazının en dikkate değer kısımları eldeki malzemeyi orman, bozkır ve diğer kültürlerle göre tasnif eden kısımlar teşkil etmektedir.

Müellif elindeki malzemenin ve birini takibeden bu kültür tesirlerinden, Kazan Türkleri kültürünün, bugünkü yurdunu birden işgal eden birlik bir kavme atfedilemeyeceği ve Kazan Türklerinin bu sahada göya ancak Moğol istilâsı zamanında nüfuz etmesinin bahis konusu bile olamayacağı neticesine varmaktadır. *V o r o b' e v'*e göre, Kazan Türklerini ve kültürlerini ta Bulgar devrine, hattâ bundan önceki devirlere çıkarmak lâzımdır. Eğer *V o r o b' e v'* bu hususta Bulgar devrinde durmuş olsaydı, kanaatini tamamiyle benimsemek mümkün olurdu. Maalesef *V o r o b' e v'*, tıpkı arkadaşları gibi, galiba bir merkezî telkinin tesiri altında, temel olarak orman (yani Türk olmıyan) kültürü kabul etmiş ve fikrini arkadaşları kadar katî bir şekilde ifade etmemekle beraber, kendisi de Kazan Türklerini türkleşmiş bir *autochtone* kavim olarak tasavvur etmiştir. Gayet tabîî olarak *V o r o b' e v'*in bu fikri kabul edilemez.

Aynı zamanda müellifin Volga Bulgar İmparatorluğunun dahilî meselelerini inceden inceye tanımadığı da göze çarpmaktadır. Bunun neticesi olarak, bilhassa Kazan Türklerinin Volga Bulgarlarıyla olan münasebetinden bahseden kısımlarda birçok yanlış malûmat vardır. Meselâ Volga Bulgarlarından bir *par excellence* bozkır kavmi olarak bahsetmek (85) ne kadar ağır hata ise, bozkır kültürünün Orta-Volga havasisine eskisinden daha kuvvetli nüfuzunu aynı Bulgarlara bağlamak da o kadar ağır bir hatadır. *Vorob'ev'*in, *homogene* olarak telâkki ettiği Bulgarlardan Volga'nın sol kıyısında bulunan ve bozkır nüfuzuna ta XVI. asra kadar fazlasıyla mâruz kalan kısmından Kazan Türklerinin, Moğol istilâsı zamanından beri böyle kuvvetli bir tesir altında bulunmıyan

sağ kıyıdaki kısımdan ise Çuvaşların meydana geldiği hakkındaki mülâhazası da kabul edilemez. Bu fikrin bozkır tesirinin zamanı, hudutları bakımından alâka verici, hattâ belki hakikata yakın olduğunu teslim etmekle beraber, iki kavmin teşekkülünü bu tarzda izah etmesini en katî bir şekilde reddetmek lâzımdır. Volga Bulgar İmparatorluğu Türk unsurlarının di! ikiliğini *V o r o b' e v'*in ortaya attığı bu tesirlerden birçok asır önce de tesbit etmek mümkündür. Volga Bulgarlarının Volga boyuna göya ancak X - XI. asırlarda yerleşmiş olduklarına dair müellifin ileri sürdüğü fikir de (86) ağır bir yanıltır. Çok iyi bildiği gibi, Volga Bulgarları 650 yıllarında Orta-Volga'daki yurtlarını işgal etmiş bulunuyorlardı.

Kazan Türklerinin teşekkülü ile meşgul olan son yazı *Z a l y a y'*in K voprosu o proisxojenii tatar Povolj'ya (po materialam yazıka) adlı yazısıdır (87-92). Bu meseleyi lisanî malzeme ile halletmeğe çalışan *Z a l y a y'*in"anafikri, Kazan Türklerinin Volga Bulgarlarından neşet ettikleri fikridir. Yazının değeri ise içinde bugünkü Kazan ağzlarından iki ağzın, aşağı yukarı Kazan Cumhuriyetinin bütün sahasını kaplıyan orta ağzın, bir de batı ağzın hususiyetlerinin gözden geçirilmesinden ilerigelmektedir. *Z a l y a y'*, elindeki malzemeye dayanarak, Eski-Kıpçakçanın devamını batı ağzında bulmakta, orta ağzın ise Başkurt ve Kıpçak tesirine uğramış Bulgarcadan geldiğini ileri sürmektedir.

Batı ağzını Kıpçakçaya bağlarken *Z a l y a y'*in ortaya attığı delilleri, bu kadar mühim bir hüküm verebilmek için kâfi görmemekteyiz. Aynı zamanda *Z a l y a y'* Kıpçakça tâbirini de pek açık bir mânada kullanmamıştır. Delillerinden olsa olsa batı ağzında raslanan $q > 0$ değişmesi dikkate şayandır. Bu değişme, hazırlamakta olduğumuz bir yazıda göstereceğimiz gibi, Eski-Kıpçakçada da mevcuttu.

*Z a l y a y'*in orta ağzı Bulgar diline bağlamak için ileri sürdüğü delillere gelince, bu delillerin batı ağzı dolayısıyla temas ettiği delillerden de çok zayıf olduklarını, hattâ gayet ağır hatalar ihtiva ettiklerini söyleyebiliriz. Orta ağzın yabancı unsurlarda x yerine q sesini kullanmasını Bulgarcadaki $x - q$ substitüsiyle bir

araya getirmek pek mümkün olmadığı gibi, aynı ağzın *g > c* değişmesi (*cokanie*) hakkında söyledikleri tamamiyle yanlıştır. Yazının bu kısımları Bulgar meseleleri hakkında müellifin pek sağlam bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Volga Bulgar İmparatorluğunda hiç olmazsa iki Türk dilinin, Batı-Türkçenin (*r* Türkçesi) ve Doğu-Türkçenin (*z* Türkçesi) bulunduğu çoktan beri bilinen bir hakikat iken, Volga Bulgarlarını dil bakımından birlik bir kavim olarak tasavvur etmek ağır bir hatadır. Z a l y a y'ın Çuvaşlara karşı takındığı tavır ise bundan da hatalıdır. Çünkü eski araştırmacıların Volga Bulgarlarını bütünü Batı - Türk (Çuvaşların cetleri) inhisarına almış olmaları ne kadar yanlış bir hareket idiyse, bu sefer, Z a l y a y'ın yaptığı gibi, Volga Bulgarlarını bir Doğu - Türk inhisarı altına almak, onların biricik halefi olarak Kazan Türklerinin orta ağzını ileri sürmek de o kadar, belki daha yanlış bir harekettir. Hakikat ikisi arası olsa gerek. Çünkü eldeki tanıklara göre, hem Çuvaşları, hem Kazan Türklerini Volga Bulgarlarından neşet ettirmek pekâlâ mümkündür.

Bu noktaları dikkate aldığımız zaman bittabi orta ağzın *y > c* değişmesini Volga Bulgarlarının Batı-Türkçesinde mevcut değişmeye bağlamak mümkün olmayacaktır. Batı-Türkçenin gayet eski devirlerinde tesbit edilebilen bu hususiyetin, Kazan Türkçesinde, Kazakçada ve Kıpçakçanın diğer lehçelerinde mevcut benzer, fakat çok yeni değişme ile alâkası yoktur ve olamaz. Müellife göre, Kıpçakça hususiyetler arz eden batı ağzıma *-c/az, -giz, -gez* factitivus ekine karşı, aynı ekin Bulgarca hususiyetler taşıyan orta ağızda *qar, -gır, -der* diye geçmesi ve bu r-li şekillerin Batı-Türkçede mevcut *z ;> r* değişmesi ile münasebeti bulunduğu hakkındaki sözlerine de bir değer atfedilemez.

Bu cüzde A. P. O k l a d n i k o v'un İz oblasti drevney kultury yakutov adlı yazısı da yer almıştır (113-122). Yakutların müzik kültüründen bahseden bu yazı, bu kültürün inhilâlinin tarihî sebeplerini araştırmaktadır. Bu yazıdan sonra S. M. A b r a m z o n (K semantike kirgizskix etnonimov) kırgız kavim birlikleri isim-

lerinin *semantique* meseleleriyle meşgul olmuştur (123-132). A b r a m z o n, Gy. N e m e t h'in A honfoglalo magyarsag kialakulasa [Yurt kuran Macarlığın teşekkülü] adlı meşhur eserinin bu bahse ait kısımlarından (8 - 84. s.) haberdar olamamıştır. Halbuki bu araştırma A b r a m z o n için en mühim el kitaplarından biridir.

Kronika kısmında Voprosı etnogeneza tatar Povolj'ya adlı bir yazı (yazan : E. K.) , Sovyet İlimler Akademiyası tarih ve lisaniyat "şubelerinin 1946 nisan ayının 25-26 sında Kazan Türkleri teşekkülünün çeşitli meselelerini ele alan toplantılarına tahsis edilmiştir (149-159). Burada N. F. K a l i n i n'in, A. B u l a t o v'un, S. E. M a l o v'un, N. K. D m i t r i e v'in, V. V. B o g d a n o v'un, T i x o m i r o v'un, A. Y u . Y a k u b o v s k i y'in, S. P. T o l s t o v'un konuşmalarının özü verildikten başka, S m i r n o v'un, T r o f i m o v a'nın, V o r o b' e v'in ve Z a l y a y'ın [L. Z. Z a l y a e t d i n o v'un] yazılarıyla da meşgul olunmaktadır. Bu kısımda A. P. O k l a d n i k o v'un Etnografiçeskie i arxeologičeskie İssledovaniya na nijney Lene adlı küçük yazısı da zikre şayandır (161-162). Bu yazıya göre, Rus ilim müesseseleri Lena havalisinin arkeologya ve etnografyasının araştırılması için müşterek bir sefer heyeti kurmuşlardır. Bu heyet folklor malzemesinin toplanmasını da gaye edinmiştir.

Dördüncü cüzden evvelâ A. A. P o p o v'un (Semeynaya jizn' u dolgan) Dolganların Yakut tesirine mâruz kalmış aile hayatıyla meşgul olan yazısını (50 - 74) zikredebiliriz. V. V. G i n z b u r g'un Materialı k antropologu gunnov i sakov adlı yazısı, G. V. G r i g o r' e v'in 1938 yılında Taşkent civarında yaptığı kazılardan çıkan dört Hun (Vusun ?) ve üç Saka kafatası üzerinde hazırladığı araştırmalarını ihtiva etmektedir (207 - 210). Kronika kısmında S. M. A b r a m z o n (Etnografiçeskaya rabota v Kirgizii) son yıllarda Kırgız Cumhuriyetindeki *ethnographique* faaliyeti (215-216), V. N. L e v i a t o v (Muzey istorii Azerbaydjana Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR) ise, 1926 - da kurulan Azerbaycan Tarih Müzesinin *ethnographique* malzemesini tanıtmaktadır (220-222).

T. HALASI KUN

İngiliz Tiyatrosu Tarihi, I. Tiyatronun gelişmesi (başlangıçtan Shakespear'e kadar). Yazan : İrfan Şahinbaş. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları : 61 -İngiliz Dili ve Edebiyatı Enstitüsü : I. Ankara, 1950. 145 sayfa.

Garip görünürse de İngiliz dramına Shakespeare doğrudan doğruya tesir etmemiştir. İngiliz edebiyatında bir dram-yazar, yahut bir tiyatro devri gösterilemez ki kesenkes Shakespeare çıkırındadır denebilsin. Buna karşılık, Shakespeare İngiliz edebiyatının tenkid ve tiyatro tarihi araştırmalarında çok müessir olmuştur. Gerçi edebî tenkidin nazarîsi XVI. yüzyıl ortasından beri İngiltere'de epey alâka görmekteydi ; fakat tatbikî tenkidin ilk örnekleri XVIII. yüzyıldan başlar. Bunların belli başlı mevzuu da Shakespeare'dir. Romantikler XIX. yüzyıl başında bu Shakespeare tenkidini derinliğine karakter tahlili haline getirdiler. Almanya'da Schlegel, İngiltere'de Coleridge ile Hazlitt hemen hemen aynı yıllarda bu yeni tenkidin öncüleri oldular. Onların arkadaşı Lamb ise Shakespeare'in çağdaşı olan dram-yazarlara dikkatini ilk çeviren tenkidcidir. İngiliz dramının tarihiyle ciddi surette meşgul olmak da ondan sonra başlar. Bütün XIX. yüzyıl boyunca, Shakespeare zamanında ve ondan az önce yetişen dram-yazarlar birer birer tanınmaya başladı. Yüzyılın sonuna doğru bu araştırmalar daha da geriye kaydırılarak Ortaçağ tiyatrosu üzerinde de çalışmalara girişildi. İngiliz dram ve tiyatro tarihi için Shakespeare'in nasıl hareket noktası olduğuna en iyi örnek, devrimizin en salahiyyetli tiyatro tarihçisi Sir Edmund K. Chambers'in eseridir. Bu bilgin, türlü vesikalara dayanarak Shakespeare'in tafsîlâtı bir hayatını yazmak istemiş ; fakat böyle bir eseri gereğince yazabilmek için o devir, yani Elizabeth devri, tiyatrosunun bir tarihini yazmak lüzumunu duymuş ; sonra, böyle bir tarihi yazabilmek için de Ortaçağ tiyatro tarihinin yazılması lâzımgelmış ! Öyle ki, sonunda iki ciltlik *Shakespeare* eseri için üç koca ciltlik *Elizabeth Devri Sahnesi* ile yine iki koca ciltlik *Ortaçağ Sahnesi* ortaya çıkmış.

Profesör İrfan Şahinbaş'ın *İngiliz Ti-*

yatrosu Tarihi aşağı yukarı bu son iki eserin kapladığı devrin bir hikâyesidir. Türlü vesika ve kaynaklardan beslenen o azametli eserler yanındaki yeri elbet mütevazî olacaktır. Fakat bizim imkân ve ihtiyaçlarımız gözönünde tutulursa, İrfan Şahinbaş bize en faydalı olacak tiyatro tarihini yazmıştır. Çünkü, İngiliz tiyatrosuna nelerin tesir ettiğini ve bu tesirlerin herbirinin o tiyatroya ne gibi bir vasıf kazandırdığını belirtmek suretiyle tarihini anlatıyor. Böyle bir tarihin ise, bizimki gibi tiyatro hayatının başlarında olan bir memleket için mâna ve ehemmiyeti çok dikkate değer.

İngiliz tiyatrosu nasıl başlayıp Shakespeare gününe kadar ne şekil alıyor ? Teferruata kaçmaksızın İrfan Şahinbaş bunun özlü bir hikâyesini veriyor. Paskalya yortusunda kiliselerde papasların «Kimi arıyorsunuz?» mukabelesi (ve bir Winchester piskoposunun onuncu yüzyılda buna göre tertiplelediği sözüm-ona senaryo) ile Ortaçağ kilise dramı başlamıştır. İlk şekliyle bu dram, Profesör Halide Edip Adıvar'ın da dediği gibi, halk İncili kulaklarıyla değil, gözleriyle anlasın diyerdir.

Elimizdeki kitapta bahsi geçmiyen bir kilise ananesi daha vardır ki Ortaçağ dramının gelişmesinde belki o mukabele kadar tesirli olmuştur. Bu da, Noel yortusunda verilen bir vaizi canlandırmak üzere tertiplenen *Prophetae*, yahut *Ordo Prophetarum* alayıdır. Bunda, bir Mesihin geleceğini daha önceden haber vermiş olan ne kadar peygamber ve hakim varsa kilisede geçit resmi yapar. Altıncı yüzyıldan başlayarak tekrar edilegelen ve günden güne ilâvelerle büyüyen bu geçit resminde her peygamber gelir, Ahdi Atikin, yahut geleceğin kendisine atfettiği kehaneti tekrarlar, giderdi. Zamanla bu lâtince metinler manzum şekle sokuldu ; alaya biraz hareket de katıldı, meselâ Balaam peygamberin yanına bir eşek verildi, ikisi arasında geçen eğlenceli bir konuşma bile uyduruldu ¹

¹ Gandersheim manastırının başrahibesi Hrotswitha ve Terentius özenerek onun onuncu yüzyılda yazdığı dinî oyunlar Avrupa dramının tarihinde dikkate değer bir başlıktır ama tiyatro geleneğine pek tesirleri olmaksızın tarih içinde kaybolup gitmişlerdir.

Bu başlangıçtan sonra, İsa'nın hayatında mühim bir vakayı daha teferruatla canlandırmaya çalışmak ; daha sonra bu hayatı bir vakalar silsilesi halinde göstermek ; o kadarla da kalmayıp, Yaradılıştan İsa'nın gelişine kadar İncil'in belli başlı vakalarını oyun haline sokmak Ortaçağ dramının tabii safhaları olmuştur. Önceleri bu oyunları kilise adamları düşünüp tertipliyerek kilise içinde kendileri oynıyorlardı ². Tek tek *miracle play* - *mucize oyana* adı verilen bu oyunların bir silsile halinde oynanmalarından *cycles* - *zincirlemeler* meydana geliyordu. Önce oyunları papaslar kendileri oynuyorlardı. Bu faaliyetin kiliseden dışarı çıkması herhalde hem muhafazakâr papasların zoruyla oldu, hem de dışarda gelişme ve yayılma imkânlarının tiyatro için daha fazla olmasından. Fakat bu değişmeye kat'i bir tarih gösteremiyoruz.,

Kilise dışına çıktıktan sonra bu oyunlarda papasların hissesi ancak oyun yazmaya münhasır kalmış; temsilleri şehir gedikleri üstüne almıştır. Her gedik kendine bir oyunu benimser, onu oynardı. Meselâ York şehrinin urgancıları «İsa'nın kırbaçlanması» parçasını, Chaster şehrinin kırbacıları da «Tufan» parçasını oynarlardı. 1311 yılında Katoliklerce Corpus Christi yortusu (yani Paskalya'dan sonraki dokuzuncu perşembe) bir şenlik günü olarak kabul edildikten sonra zincirlemeler de o gün oynanmaya başladı. Ama sonraları daha çok Whitsun yortusunda (yani Paskalya dan sonraki sekizinci pazar) oynanır oldu.

Ortaçağda hemen her şehrin ayrı bir zincirlemesi vardı. Fakat İngiliz şehirlerinden zincirlemesi günümüze kadar eksiksiz gelmiş olanlar yalnız York ile Chester'dir. Coventry, Beverley, Lincoln, Nevvcastle, Norvtrich, Wakefield gibi birkaç şehirden de arada bazı parçaları eksik zincirlemeler kalmıştır. York şehrinde temsiller bir gün sürer, gün doğarken başlayıp hava kararıken biterdi. 48 parça olan zincirlemenin

2 İleride kitabının yeni bir baskısı çıkarsa İrfan Şahinbaş'ın, zincirlemeler kilise içinde oynanırken nasıl 'sahneye konduğu' hakkında da biraz fikir vermesi faydalı olur. Kilise dışı temsiller hakkında verdiği bilgi etraflı ve gerçekten aydınlatıcıdır.

hepsinin birden oynanmadığı anlaşılıyor. Çünkü, Chester zincirlemesi 25 parça olduğu halde tekmilinin oynanması üç gün alırdı. Temsiller kilise önünden başlayarak belediye önü vesaire gibi şehrin belli başlı birkaç yerini dolaşmak suretiyle, altı soynunmaya, üstü oyun oynamaya mahsus arabalarda verilir. Bir parçanın temsilini bitiren gedik, aynı parçayı bir başka durakta tekrarlamak üzere, arabasını o durağa çekerdi. Zincirlemelerin oynanmasını gedikler kiliselerden devir aldıktan sonra işe büyük bir ateşle sarıldılar. Zaten temsiller şehirce de ciddî tutulurdu: üzerine aldığı parçayı oynamıyan, yahut fena , oynıyan gediklere para cezası kesilirdi. Zincirlemeler hemen hemen 1600 tarihlerine, Katolikliğin kalıntıları diye Elizabeth tarafından yasak edilinceye kadar İngiltere şehirlerinde oynanmaya devam etti. İrfan Şahinbaş bu zincirlemeleri çok iyi tahlil ediyor; bunlarda, zamanla, İncil'den ayrılarak karakter ve sahneler yaratma yoluna nasıl girildiğini iyi belirtmiş. Arada verdiği tercümeler de iyi; hele »İkinci Çobanlar Oyunu« tercümesi mükemmel,

İngiliz dıram tarihinde mucize oyunlarından, yahut onların birer dizisi olan zincirlemelerde» sonra gelen *morality plays* — *ibret oyunları* ilk defa 1378 tarihli bir kayıta anılıyorsa da bu oyunlar on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda yazılmıştır. Bunları s iki zıt kuvvetin çatışmasını, bir ibret dersi vermek üzere, *allegorie* yoluyla canlandıran dıram diye tarif edebiliriz. İrfan Şahinbaş ibret oyunlarını, Charabers'a dayanarak, *Reformation* öncesi ve sonrası diye ikiye ayırıyor. Evvelkiler, dünya ile ahireti karşılaştıran, insana günahlardan sakınmayı ve sevaba özenmeyi öğreten ibret oyunları oluyor, Sonrakiler ise daha ziyade *interlude* — *ara oyunu* diye adlandırılan oyunlardır ki, *Renaissance* ile değer kazanan bilgiyi bilgisizlikle karşılaştırmak, yahut Protestanlığı öğüp Katolikliği yermek için yazılmışlardır.

Halbuki on beşinci yüzyıl ibret oyunları ile on altıncı yüzyılda yazılanlar arasında o kadar keskince bir ayırma yapılabileceği şüphelidir. İlk zamanlar gerek *morality* gerek *interlude* tabiri *allegorie* tarzında yazılan bütün oyunlar için kullanılırdı. Meselâ 1460 civarında yazılan

Mind Will and Understanding adlı ibret oyunu cennet, cehennem dâvasında değildir. İkisi de on beşinci yüzyıl sonunda yazılan *Mankynd* ve *Hickscorner* adlı ibret oyunları da dinî değil, terbiye-yidir. Tudor hanedanı tahta geçtikten, yani 1500 başlarından, sonra *interlude* sözü bilhassa saraylarda ve konak sofalarında oynanmak üzere yazılan kışa oyunları için kullanılır oldu. Bu değişikliğe sebep belki de Tudor kıratlarının, hele, Sekizinci Henry'nin, keyfini sevmesi ve temsilden sıkılınca ibret dersine filan aldırma-sızın seyri yarıda bırakıp gitmesidir !

Bununla beraber inkâr edilemez ki *Renaissance* çağına has bilgi - severlik, Thomas More ve arkadaşları sayesinde İngiltere'de rağbet görünce bilgiyi öğer ve bilgisizliği kötüler mahiyette ibret oyunları sık sık yazılmaya başladı. John Rastell'in yazdığı *Four Elementi* bu cümledendir. (Elimizdeki kitap bir sehivle, Thomas More'un eniştesi olan yazardan damadı diye bahsediyor.) Bundan başka kraliçe Elizabeth, ibret oyunlarının gerek din meselelerine, gerek devlet ahvaline temasını yasak etmesine rağmen, Tudor hanedanı zamanında ibret oyunları siyasî propagandaya vasıta olarak da kullanılmaya başladı. Katolikliğe karşı Protestanlığı müdafaa eden oyunlar yazıldı.

Bu türlü siyasî bir maksatla kalemi eline aldığı anlaşılan John Bale, ibret oyunları için İngiliz tarihini ilk kullanan adamdır. 1536 yılında yazdığı *Kynge Johan* bize ancak 1561 yılındaki tadil edilmiş şekliyle gelebilmiştir; fakat, ilk şekliyle de bu oyunun, John ile Papanın İngiltere'ye yolladığı kardinal arasındaki kavgaya dayandırıldığı bellidir. Bu tarihî gerçeği Bale ele aldıktan sonra, *allegorie* gereğince, ona şahıslandırılmış mücerret mefhumlar sokmuş, meselâ kişileri arasına, Papa diyeceğine Gaasıp Kuvvet dediği birini koymuştur. John, Papanın kıralları istediği gibi tahtlarından edebileceği iddiasını "reddeder ; onların Tanrı iradesiyle hüküm sürdüklerini iddia eder. Bunun isbatı da İncil'dedir. Fakat İncil İngilizce olmadığı, halk da onun ne emrettiğinden habersiz bulunduğu için, sonunda hem memleket, hem kiral isyana kurban gider. Bale, kiral John zamanına ait bütün tarihî

vakaları alıp bir tarihi oyun yazmamıştır. Yalnız, kralın Papa ile olan anlaşmazlığını, Protestan zihniyetiyle *allegorique* bir dram halinde canlandırmıştır. Yaptığı işin asıl ehemmiyeti kendinden sonrakilere tesirindedir. Çünkü İngiliz tarihinin büyük hazînesini (*Gorbaduc* tragedyasından *Sekizinci Henry* dramına kadar birçok eseri beslemek üzere) İngiliz dramına Bale açmış oldu. İrfan Şahinbaş bu bakımdan Bale'in ehemmiyetini lâyikince belirtmiyor kanaatindeyim. Buna karşılık, ara oyunlarını propaganda vasıtası olmaktan çıkarıp kısa ve eğlenceli oyunlar şekline sokan John Heyvwood'un değerini hakkiyle gösteriyor. İngilizce yazılmış ilk lâik dram *Falgens Lucre* ve yazarı Henry Medwaill da bu arada anılsaydı yerinde olurdu. Maa-fafih bunlar teferruat sayılır.

İngiliz dramının ana cereyanını mucize oyunları-zincirlemeler-ibret oyunları (dinî)-ibret oyunları (ahlakî)-ibret oyunları (siyasî ve tarihî)-chronicles yani tarihî oyunlar... diye kademelemek doğru olur³. İrfan Şahinbaş bir tarihçi çekingenliğiyle bu kadar kat'î olmak istememiş; bununla beraber, İngiliz dramının tarihinde zincirlemelerin ve türlü ibret oyunlarının mühim hizmetini açıkça göstermiş. Bunlarda bütün hristiyan dünyasına has unsurlarla İngiliz olan unsurların nasıl kaynaştığını Örneklerle anlatıyor.

Kitap bundan sonra, Elizabeth devri tiyatrosunun Shakespeare'e kadarki ilk iki safhasını (1550-1570 yılları arasındaki hazırlayıcılarla 1570-1590 arasında gelen ilk büyükleri) gözden geçiriyor. İrfan Şahinbaş, haklı olarak, bu devreyi «Ortaçağ tiyatrosunu modern tiyatroya bağlayan köprüdür» diye vasıflandırıyor. İlk safha yazarları bir yandan Ortaçağ dramının, öbür yandan da Seneca, Terentius, Plautus gibi Lâtin yazarlarının tesirinde kalarak, ana çizgileriyle İngiliz diyebileceğimiz oyunların ilk örneklerini verdiler. Bu oyunlar kanlı facialardır, duyguya fazla yer verir, şiirlidir, gürültülüdür, *surprise* doludur, nükte

3 "İngiliz edebiyatının başlangıcında tiyatroya yarayacak kısım yok gibidir. İngiliz tiyatrosunun en büyük olduğu Shakespeare devrinin arkasındaki anane bir asrı geçmez,, diyen Profesör Adivar'dan, bu bakımdan, ayrıldığını kabul ediyorum.

ve kelime oyunlarını unutmaz, millî gururu okşamaya bakar, komedi ve kaba komedi katışıktır. Elimizdeki kitap, vaka kurmayı İngiliz dram-yazarlarına yabancılardan öğrendiklerine, buna karakter ve kaba komedi bakımından yerli unsurlar katarak millî çeşnisi alan tragi-komedy nevinin yarattıklarına ehemmiyetle işaret ediyor.

ikinci safhada gelen yazarların herbiri başlı başına İngiliz dramına ayrı bir hizmette bulunmuş adamdır. İrfan Şahinbaş onları, tarihçilerin kendilerine taktığı umumî « Üniversite Kafaları » adı altında tetkik ediyor. Vardığı netice şudur ki, bunlardan Lyly'nin hizmeti : iyice işlenmiş ve ifade bakımından incelik kazanmış bir tiyatro nesri yaratmak : vakanın türlü vaziyetlerine uygun şarkılarla oyunları süslemektir. Greenen'in hizmeti : bir oyunun içine çeşitli âlemler sığdırmak, ilk defa olarak oyunların ciddî unsurlarıyla gülüş unsurları arasında muvaffakiyetle bir bağ kurmak ; hayal ile hakikatı karşılaştırmak : kadın tiplerini ustalıkla incelemek ; oyunlarına İngiltere'de geçen bir mevzuu seçerek bir millîlik kazandırmaktır. « Kyd'in tiyatroya

diği en, mühim yenilik klâsik tragedyanın şeklini traji-komedyanın canlılığı, hareketi ile mezcedebilmiş olmasıdır. » Marlowe'un hizmeti ise tragedya kahramanı tasavvurunda beliriyor. Ayrıca, İngiliz dramına şiirli bir dille işlenmiş serbest nâlini » onun hediyesidir⁴.

İrfan Şahinbaş -kitabını bu dört büyükle, Shakespeare devrinin eşliğinde bitiriyor. Eseri, dilimizde İngiliz tiyatrosunu başlı başına ele alan ilk kitaptır. Gerçi daha önce Profesör Halide Edip Adıvar *İngiliz Edebiyatı Tarihi'nin* birinci cildi (260- 307) ile ikinci cildinde (52 - 113) aynı mevzuu gözden geçirmişti. Fakat orada İngiliz dıramı İngiliz edebiyatının umumî heyeti içindeki yerine yerleştirilerek, diğer edebiyat neveleri ve fikir cereyanları ile bir nispet ve alaka gözetilmek üzere, tahlil ediliyordu. Halbuki elimizdeki kitap dikkati yalnız dram nevi üzerinde toplamakla bu neyin hususiyetlerini daha açık belirtmiş oluyor ; İngiltere'de tiyatronun gelişmesini daha derli toplu ve daha mütecanis bir şekilde görmek imkânını veriyor. Kitabın herhalde az öğülmiyecek bir meziyeti de, Üniversite öğrencilerine olduğu kadar, umum okurlara da kendini beğendirecek bir sadelik ve dolgunluğu bulunmasıdır.

ORHAN BURİÂN

4 İrfan Şahinbaş, *Gotbodue* tragedyasından başak, manzum dramlarına *blank verse* diye anılan nazım şeklini, bence isabetsiz davranıp, serbest nazım „ diye çeviriyor. Halbuki, daha sonra Marlowe ve, bilhassa Shakespeare ile mükemelleşen *blank verse*. sadece kafiyesi olmanın, fakat her mısraında bes vurgu, yahut 10 - 11 hece bulunan, mazbut bir nazım şeklidir. Serbest olmak bir yana, müstezat benzeri parçalanmalar bile kabul etmez. Vaktiyle bu nazım Profesör Safîet Korkut (*Anahatlarla İngiliz Edebiyatı*, 29) " açık mısra » diye çevirmişti ; belki " ayaksız nazım „ demek yanlış olmaz.

HABERLER

Pakistan seyahati:

Fakültemizden 34 kişilik bir talebe grubu, başlarında Doçent Dr. Danyal Bediz olduğu halde 49 gün süren bir Pakistan tedkik siyahatine çıkmışlardır. 26/1/1950 tarihinde hareket eden kafiye Fakültemiz doçentlerinden Dr. Şükrü Akkaya ile Dr. Abidin İtil 'den başka Millî Eğitim Bakanlığı mümessili olarak Talim ve Terbiye Heyeti âzasından Muhyiddin Akdik, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinden iki Profesör, hariçten üç doktor, bir gazeteci ve Dünya Güreş Şampiyonumuz Yaşar Doğu da katılmışlardır.

Gidişte ve dönüşte Irak Devlet ricalinden alâka.ve yardım gören kafiye mensupları Pakistan'da büyük bir sempati ile karşılanmışlar, kardeşçe ağırlanmışlar, Pakistan büyüklerinin iltifatlarına nail olmuşlar, her tabakadan halkın coşkun sevgileriyle sarılmışlar, Karaçi, Peşaver, Lahor, Mohancadaro ve Ravalpindi'de başlıca kültür müessselerini, tarihî âbideleri, endüstri kurumlarını inceleme fursatını

bulmuşlar, coğrafi araştırmalar yapmışlar ve çok zengin intibalarla, bol malzeme ile dönmüşlerdir.

Yeni Profesörlerimiz:

Fakültemiz Doçentlerinden Dr. Muzaffer Şenyürek, Dr. Halil Demircioğlu, Dr. Âfet İnan, Dr. Necip Üçok ve Orhan Burian Profesörlüğe yükselmişlerdir. Sayın öğretim üyelerimize bu yeni işlerinde de başarılar dileriz.

Yeni Doktorlarımız:

Fakültemiz Klâsik Şark Dilleri Enstitüsü asistanlarından Şevkiye İnalçık, "Arap tarihlerinde Fâtih devrinin sonuna kadar Osmanlılara dair kayıdlar,, mevzulu doktora imtihanını 23/1/1950 tarihinde; Coğrafya Enstitümüzden Oğuz Erol da, "Ankara'nın güney-doğusundaki Elmadağı ve çevresinin jeoloji ve jeomorfolojisi ,, mevzulu doktora imtihanını 2/1/1950 tarihinde muvaffakiyetle geçirerek Doktor unvanını kazanmışlardır. Genç ilimcilerimize muvaffakiyetler dileriz.